

T.C.

144

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'E GÖRE CEHALETİN
KAYNAKLARI

Hazırlayan:

Havva ÖZATA

Danışman:

Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ

Yüksek Lisans Tezi

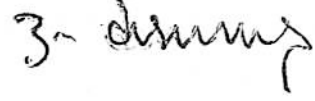
Malatya, 2012

KABUL VE ONAY

Havva ÖZATA tarafından hazırlanan “KUR’AN-I KERİM’E GÖRE CEHALETİN KAYNAKLARI” başlıklı bu çalışma, 18. 07. 2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

[Başkan (Danışman)]: Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ

[Üye]: Doç. Dr. Abdurrahman ATEŞ

[Üye]: Doç. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Cetin DOĞAN

ONUR SÖZÜ

“Prof. Dr. Zülfiyar DURMUŞ’un danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **KUR’AN-I KERİM’E GÖRE CEHALETİN KAYNAKLARI** başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.”

Havva ÖZATA

ÖNSÖZ

İnsanlığı cehaletin karanlığından İslam'ın aydınlığına çıkaran Kur'an-ı Kerim, bu karanlık sürecin tekrar yaşanmaması için temel ilkeleri de insanlığa beyan etmektedir.

Bu çalışmada da cehalet kavramının tahlili yapılarak bu süreci doğuran ana etkenler üzerinde durulacaktır. Bu amaçla birinci bölümde cehalet kavramının içerdiği anlamı net olarak ortaya koyabilmek için bilgi kavramı üzerinde durulacaktır. Ancak bilgi kavramı etrafındaki felsefi ve kelami tartışmalara girilmeyecektir. İkinci bölümde ise cehaletin semantik tahlili yapılarak özellikle Kur'an-ı Kerim bağlamında bu kavramın anlamı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda son dönemlerde bu kavram üzerinde yapılan çalışmaların kısa bir eleştirisi gerekçeleriyle sunulacaktır. Üçüncü bölümde ise cehaletin ana sebepleri Kur'an-ı Kerim çerçevesinde ele alınacaktır.

Kur'an-ı Kerim odaklı olan bu çalışmada ilgili ayetlerin mealleri verilirken Mustafa ÖZTÜRK'ün (Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, İstanbul 2011) isimli mealinden yararlanılmış, ancak bazı yerlerde çeşitli değişiklikler yapılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında yapıcı eleştirileriyle destek olan değerli Hocam Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Çalışmanın başta Kur'an-ı Kerim'i anlama ve öğrenme arzusu olanlara daha sonrasında bu sahada çalışan ve emek veren herkese faydalı olmasını arzu ederim.

Havva ÖZATA

(Malatya, 2012)

ÖZET

Kur'an'ın anlam deryasından yararlanmanın en önemli yollarından biri Kur'an'da geçen kavramların iyi bir şekilde analizinin yapılmasıdır. Cehalet de bu önemli kavramlardan biridir. Bu kavram bilgisizlik, kaba ve sert davranmak gibi anlamlara gelmektedir. Ancak Kur'an-ı Kerim bağlamında ele alınca Allah'ın varlığı ve birliği bilgisinden yoksun olmak veya bu bilginin gereğini yerine getirmemek şeklinde ifade edilmektedir. Bu anlamdan yola çıkarak cehaletin iki boyutundan söz edebiliriz. Bunlardan birincisi epistemolojik ikincisi ise ahlaki boyuttur. Buradan da yola çıkarak cehaletin ana sebeplerini bilgiden yoksun olmak ve bilginin gereğini yerine getirmemek şeklinde ikiye ayırabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Cehalet, Bilgi, Epistemoloji, Ahlak.

ABSTRACT

One of the best ways of utilizing vast meanings of the Holy Quran is to well analyze the concepts used in it. Ignorance is one of these important concepts. This concept means lack of knowledge, brutal and harsh behavior. But when considered in the light of the Holy Quran, this concept means to be unaware of the existence and uniqueness of Allah or not to be able to fulfill the requirements of this knowledge. From this meaning of the concept "ignorance", we can talk about two dimensions of it. The first one is epistemological and the second one is ethical. In turn, following these dimensions, we can divide the fundamental reasons of ignorance into two categories as lack of knowledge and not fulfilling the requirements of knowledge.

Key words: The Holy Quran, Ignorance, Knowledge, Epistemology, Ethic.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
ONUR SÖZÜ	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ	1
1.1.Araştırmanın Konusu ve Kapsamı.....	1
1.2. Araştırmanın Önemi	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi	3
I. BÖLÜM	4
KUR'AN-I KERİM'E GÖRE BİLGİ	4
1.1.BİLGİNİN TANIMI	4
1.2.BİLGİNİN KAYNAKLARI	7
II. BÖLÜM	12
CEHALET KAVRAMI	12
2.1.CEHALETİN TANIMI.....	12
2.1.1.Epistemolojik Açıdan Cehalet.....	16
2.1.2.Ahlaki Açıdan Cehalet.....	17
2.2. KUR'AN-I KERİM ÇERÇEVESİNDE CEHALET	21
2.2.1.Peygamberlerin Nehyedildiği Cehalet	22
2.2.2.Cahillerden Uzak Durulması	26
2.2.3.Cahiliye Dönemi Özelliği Olarak Cehalet	28
2.2.4.Bir Kavme Sıfat Olması Açısından Cehalet.....	33
2.2.5.İnsanın Özelliği Olarak Cehalet	36
2.2.6.Bir Davranış Şekli Olarak Cehalet	38
2.3. CAHİL İNSANIN ÖZELLİKLERİ.....	38
III. BÖLÜM	

KUR'AN-I KERİM BAĞLAMINDA CEHALETİN SEBEPLERİ	44
3.1. KALPLERİN MÜHÜRLENMESİ	46
3.2. ALAYCI VE KÜÇÜMSEYİCİ TAVIR VE KİBİRLENMEK	51
3.3. HAK VE HAKİKATİ ÇARPITMAK	53
3.4. ASILSIZ SÖZ VE DÜŞÜNCELERE SAHİP OLMAK	54
3.5. BİLGİNİN GEREĞİNİ YERİNE GETİRMEMEK	57
3.6. HEVA VE HEVESE UYMAK	60
3.7. AKLETMEMEK	62
3.8. ATALAR KÜLTÜ	64
3.9. BİLGİ KAYNAKLARINI KULLANMAMAK	66
3.10. DÜNYA SEVGİSİ	68
SONUÇ	70
KAYNAKÇA	72

KISALTMALAR

- AÜİFD* : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
At.ÜİİFD : Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
b. : İbn
Bkz. : Bakınız
çev. : Çeviren
DİA : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
FÜİFD : Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s. : Sayfa
ss. : Sayfa sayısı
ts. : Tarihsiz
yy. : Yayın yeri yok
YYÜİFD : Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI, ÖNEMİ VE YÖNTEMİ

1.1.Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Araştırmamızın temelinde cehalet kavramı yer almaktadır. Bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de tek ve hakiki bilgi olan Allah'ın varlığı ve birliği bilgisini hakkıyla kavrayamayıp, bu bilginin gereği gibi hareket etmemek hatta tam tersi hareketler sergilemek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tanımlamanın temel çıkış noktası ise cehaletin zıddı olan bilgi kavramına Kur'an'ın yüklediği anlamdır. Kur'an'da tek ve hakiki bilgi Allah'ın varlığı ve birliği bilgisidir. Bu hakikat tüm bilgilerin aslını oluşturmaktadır. Bu nedenle de cehalet eğer bir bilgisizlik ise Kur'an'a göre bu bilgisizlik, Allah'ın varlığı ve birliği bilgisinden yoksun olmaktır.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın varlığı ve birliği bilgisinden yoksun olmayı ifade eden başka kavramlar da vardır. Ancak cehalet ahlaki boyutun öne çıkması sebebiyle bu kavramlardan farklılaşmaktadır. Özellikle bilgisinin gereğini yerine getirmeme şeklinde vurgulayabileceğimiz bu yön cehaleti münkir, müşrik, kâfir gibi kavramlardan farklı kılmaktadır. Hatta bu yönüyle cehalet, Müslümanlara bile sıfat olmaktadır.

Bununla birlikte cehalet sadece bireyi nitelememektedir. Bireyin yanı sıra toplumları da niteleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İnançsızlığın, gayri ahlaki davranışların kol gezdiği her toplum için zaman ve mekân fark etmeksizin cahiliye sıfatı kullanılabilir. Bireyin yanı sıra toplumları da niteleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İnançsızlığın, gayri ahlaki davranışların kol gezdiği her toplum için zaman ve mekân fark etmeksizin cahiliye sıfatı kullanılabilir.

İslam inanç sisteminin karşısında yer alan cahiliye düşüncesi dini, ahlaki, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi bakımdan tam bir karanlık süreçtir. Çünkü insanlığın hem dünya hem de ahiret saadetini amaçlayan İslam Dini, bu anlamda tüm insanlığa sevgi, barış, hoşgörü, adalet gibi üstün faziletleri sunmaktadır. Cahiliye düşüncesi ise insanlığa bu değerlerin tam tersini sunmaktadır. Bireyin yanı sıra toplumları da niteleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İnançsızlığın, gayri ahlaki davranışların kol gezdiği her toplum için zaman ve mekân fark etmeksizin cahiliye sıfatı kullanılabilir.

insanları veya toplumları İslam'dan uzaklaştıran her sebep, aynı zamanda onları cehalete yaklaştıran bir neden olarak ifade edilebilmektedir. Ancak cehalet ve İslam'ı aynı sistem içerisinde birbirinin tersi olarak sunmak da doğru bir yaklaşım olmamaktadır. Nitekim İslam, açık bir inanç sistemi, sarsılmaz değerleri olan semavi bir dindir. Buna karşılık cahiliye düşüncesinde bu tür değerlerden bahsetmek mümkün değildir. Bu tıpkı aydınlık ve karanlık arasındaki farka benzemektedir. Çünkü aydınlık, içerisinde ışık dalgalarını barındıran bir durumken karanlık bu dalgaların mevcut olmaması halidir, yani bir tür yokluktur. Bunun gibi cehalet de İslam düşünce ve değerlerinin olmadığı bir süreçtir ve bu yokluğu içinde barındıran her toplumu ve insanı da niteleyen bir sıfattır.

Kur'an-ı Kerim'de cehaletin kaynakları birçok ayette bildirmiştir. İlgili ayetleri incelediğimiz zaman cehalete kaynaklık eden etkenleri ortaya çıkarabiliriz. Özellikle atalarının inanç ve düşüncelerini tahlil etmeksizin kabul etme, yani bilinçsiz bir taklit, çoğunluğun düşüncesini doğru kabul etme, bilgi verilerini kullanmama, bilginin gereğini yerine getirmeme, hevaya uyma, bunların başında gelir. Bu şekilde, çalışmamızda Kur'an'da belirtilen bu sebepler tek tek tespit edilip incelenecektir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen cehaletin kaynakları aslında gerçek bilginin önündeki engellerdir. Gerçek bilgiye ulaşılması için bu zikredilen olumsuz tutumların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bir probleme uygun çözümler ancak problemin iyi tanımlanması ve muhtemel sebeplerinin tespiti ile mümkündür. Bu anlamda cehaletin ortadan kaldırılması da ancak sınırlarının ve sebeplerinin tespiti ile mümkündür. Bu şekilde Kur'an'dan yola çıkarak cehaletin kaynaklarının ortaya çıkarılması bu alandaki problemlere çözüm yolu sunacaktır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Kavramlar bir düşüncenin zihinde net ve doğru bir şekilde oluşabilmesi için en önemli etkidir. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'in insanlara sunduğu ilahi mesajın doğru bir şekilde algılanması için içerisinde geçen kavramların doğru bir şekilde analizini yapmak gerekmektedir. Bu analizler sırasında göz önüne alınması gereken birçok faktör vardır. Bunlardan ilki kavramların Kur'an'ın nüzulünden önceki kullanım şeklinin ortaya çıkarılmasıdır. Ancak ilgili kavramı sadece bu kullanım şekline hasretmek de sakıncalıdır. Çünkü Kur'an birçok kelimeye yeni anlamlar yükleyebilmektedir. Bu nedenle ikinci aşama olarak göz önünde bulundurulması gereken faktör hiç şüphesiz Kur'an'ın bu kavrama yüklediği anlamdır. Bu aşamada ise Kur'an bütünlüğü öne çıkmaktadır. Nitekim Kur'an'ın ilgili kavramlara yüklediği anlamları ortaya koyabilmek için kavramın geçtiği tüm ayetlerin incelenmesinin yanı sıra Kur'an'ın genel bütünlüğünün de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bu tahlil sırasında dikkat edilmesi gereken diğer bir faktör ise kavram ile yakın ve zıt anlama sahip kelimelerin ortaya çıkarılıp ilgili kavramın bu kelimeler arasındaki yerinin tespit edilmesidir. Özellikle kavramın zihinde net bir şekilde oturması ve anlam kargaşasının ortadan kaldırılması için bu kaçınılmaz bir yöntemdir.

Bu araştırmada aynı zamanda tasviri bir yöntem takip edilecektir. Başlangıç aşamasında Arapça sözlükler, ansiklopediler, makaleler vb. kaynaklara başvurularak konunun genel çerçevesi belirlenecektir. Ayrıca bu aşamada felsefe ve kelam kaynaklarına da başvurulacaktır. İkinci aşamada Kur'an-ı Kerim'de ilgili ayetlerin tespiti yapılacaktır ve bu ayetler arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılacaktır. Elde edilen bulgular tasviri yöntemle açıklanacak, sonra bazı karşılaştırma ve değerlendirmelere yer verilecektir. Bu aşamada klasik tefsir kaynaklarına da müracaat edilecektir.

I. BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'E GÖRE BİLGİ

1.1.BİLGİNİN TANIMI

İslam düşünce tarihine bakıldığında bilginin tanımı net bir şekilde ortaya konulamamaktadır. Yapılan her tanım bir taraftan eksik kalmaktadır. Çünkü İslam düşüncesinde bilgi hem Allah'a hem de insana izafe edilmektedir. Bu nedenle hem ilahi hem de beşeri bilgiyi kapsayan bir tanım yapmak bu işi zorlaştırmaktadır.¹ Fakat özellikle de Kelam ilmi sahasında bu alanda birçok çalışma yapılmıştır. Ancak burada bu tanımların ele alınması çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle burada genel olarak kabul gören tanımlar üzerinde durulacaktır.

İlim. Türkçe karşılığı olarak bilgi,² bir şeyi hakkıyla idrak etmek,³ cehaletin zıddı, hilm, şuur, fıkıh,⁴ gerçeğe uygun kesin inanç, bilinenden örtünün kalkması, nefsin bir şeyin manasına ulaşması, akıl ve akleden arasındaki özel ilişki⁵ olarak ifade edilmektedir. Bilgi, bireyin kendisini, çevresini ve nihayetinde yaratıcısını tanıması için sunulmuş ilahi bir nimettir.

Özne ve bilgi nesnesi veya bilen ve bilinen arasındaki ilişki sürecinde ortaya çıkan olguya bilgi denir. Başka bir söyleyişle, bilme etkinliği özne (bilen) ve nesne (bilinen) arasında oluşan bir süreçtir. Böyle bir etkinliğin sonucunda çıkan ürüne de bilgi adı verilir.⁶ Bu anlamda bilgiyi elde etme sürecinde aktif olan özne (bilen)dir. Nesne ise bu süreçte pasiftir. Aynı şekilde bu süreç özne için düşünme, algılama gibi bir dizi "zihinsel aktiviteyi" içerisinde barındırır.

İnsanlığın geçmişine baktığımızda, nesnelere dinsel veya gündelik bilgi ile kavramaya çalışmıştır. Günümüz insanı ise çoğunlukla nesnelere, bilimsel anlamda

¹ Özcan, Hanifi, *Matürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul 1998, s. 39-41.

² İlim ve bilgi arasındaki ilişki için bkz. Bilgiz, Musa, *Kur'an'da Bilgi*, İstanbul 2003, s.16.

³ İsfahânî, Râğîb, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, İstanbul 1986, s. 513-515.

⁴ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Kahire ts., IV, 3082.

⁵ Cürcânî, Seyid Şerif, *et-Tarifât*, Beyrut 1985, s. 161.

⁶ Mengüçoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 1992, s. 47-48.

yaklaşmaktadır. Görüldüğü gibi, öznenin nesneye yönelmesinde kullandığı yöntem veya ilişki türü, bilginin ne tür bilgi olduğunu da belirlemektedir.⁷

Bilgi, fitrî ve duygusal yönü olan bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim insan, ne yaparsa yapsın kendisini iç ve dış dünyasını tefekkür etmekten alamamaktadır. Bu ise insanın yaratılış itibarıyla yani fitraten bilginin peşinde koşacak şekilde yaratıldığının bir göstergesidir. Bu, bilginin sadece kendi içerisinde önemli olduğunu göstermekle kalmamış, aynı zamanda insan benliğine olan ilgisi yönüyle de bilginin ne kadar önem arz ettiğini ortaya koymuştur.

Bilen ve bilgi arasındaki ilişkinin diğer bir boyutunu da duygusal yön oluşturmaktadır. Öznelliği vurgulayan bu ilişki, bir bakıma “ahlakî” bir bağıdır. Bu ilişkide esas olan bilgiye içten ve bütün kalbimizle sarılmamızdır. Bu ilişki sayesinde de bilen ve bilgi arasındaki ahlakî sorumluluk arka plana atılmamış olur. Aynı zamanda bilginin bu boyutu, İslam da “*ilmiyle âmil*”; yani bilgisinin gerektirdiği gibi yaşayan şekilde ifade edilen görüşü yansıtmaktadır.⁸

Bilgi *epistemolojik*, *ontolojik* ve *ahlakî* bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda bilginin nasıllığı, elde edilmiş şekli gibi konular bilginin epistemolojik boyutunu, bilginin konusu olan varlık sahası ise onun ontolojik boyutunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bilginin kullanım şekli onun ahlakî yönünü ortaya koymaktadır.

Kur’an-ı Kerim genel anlamda bir “bilgi teorisi” ortaya koymamaktadır. Nitekim Kur’an bir felsefe kitabı değildir. Ancak bu konu hakkında genel bilgiler ve ipuçları vermektedir. Bu nedenle bir bilgi kaynağı olarak Kur’an-ı Kerim’in kendisi ve genel olarak Kur’an’ın bilgiye bakış şekli İslam bilgi teorisini oluşturmak açısından önemlidir.

Kur’an’da bilgi anlamında kullanılan birçok terim vardır.⁹ Ancak bunların hiçbiri anlam derinliği ve geniş kullanım alanı içinde *ilim* terimine eşit değildir.¹⁰

⁷ Çücen, Kadir, “Bilgi Kuramına Giriş”, *Bilimname*, Sayı: II, 2003/2, s. 5.

⁸ Açıkgenç, Alparslan, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul 2011, s. 19-21.

⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Bilgiz, s. 40-117.

¹⁰ Yeşilyurt, Temel, “Kur’an’da Bilgi”, *FÜİFD*, 2004, cilt: IX, Sayı 1, s. 2.

Kur'an-ı Kerim'deki *ilim* kavramı, sadece ilahi ilme, Allah'ın ilmine veya vahye delalet etmemekte; aynı zamanda insanların ve diğer varlıkların kabiliyet ve çabalarıyla elde ettikleri beşeri bilgiye de delalet etmektedir.¹¹ Nitekim *ilim* kelimesi şu ayette vahiy anlamında kullanılmıştır:

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنَّ اتِّبَعَتْ
أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

“Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar, sen onların dinlerine tâbi olmadıkça asla senden razı olmazlar. De ki: ‘Allah’ın hidâyet yolu olan İslâm, doğru yolun ta kendisidir.’ Sana gelen bunca ilimden sonra onların heva ve heveslerine uyacak olursan, Allah’a karşı hiçbir koruyucu ve yardımcı bulamazsın.”¹²

Yukarıdaki ayette geçen *ilim* Hz. Peygamber’e vahiy ile verilen bilgi yani İslam dininin kendisi olarak açıklanmaktadır.¹³ Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim’de birçok ayette bilgi bu anlamda kullanılmıştır.¹⁴

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدَىٰ وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ

“Hal böyleyken öyle insanlar vardır ki hiç bir bilgiye, hiç bir delile ve hiç bir aydınlatıcı kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tartışır durur.”¹⁵

Bu ayette ise *ilim* doğrudan beşeri ilim yani duyu organlarıyla elde edilen ilim olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶

Ancak Kur'an beşeri bilgi alanıyla kapsamlı bir şekilde ilgilenmek yerine onun ayrıntısını insana bırakır. Bu konuda Kur'an'ın ilgilendiği tek konu işin ahlakî yönü yani bilginin nasıl bir amaç için kullanıldığıdır. Bu anlamda Kur'an, insanların bilgi yeteneklerinin zayıflığına değil, ahlakî eksikliklerine vurgu yapmaktadır.¹⁷

¹¹ Bilgiz, s. 25.

¹² 2.Bakara, 120.

¹³ Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil*, Beyrut 1998, I, 316.

¹⁴ Bkz. 2.Bakara, 140; 3.Âl-i İmran, 19; 45.Câsiye, 17.

¹⁵ 22.Hac, 8.

¹⁶ Zemahşerî, IV, 178; Mevdûdî, Ebu'l-A'la, *Tefhimu'l-Kur'an*, ter. Komisyon, İstanbul 1997, III, 347.

¹⁷ Yeşilyurt, s. 7.

Kur'an-ı Kerim, dini ve dünyevî bilgi arasında açık bir ayrım yapmak yerine, bilginin bütün çeşitlerine değer atfeder. Bütün olguları dünyanın nihai kaynağını gösteren işaretler olarak takdim eder.¹⁸ Yani hangi çeşit ilim olursa olsun hepsinin kaynağı aynıdır ve bütün ilimler tek bir hakikate dönmektedir ki bu hakikatte Yüce Yaraticının kendisidir. Bilginin asıl amacı da bu anlamda Allah'a imandır. Bu nokta da insana düşen ise evrenin ve tüm varlık âleminin yaratılışından hareketle Allah'ın varlığı bilgisine ulaşmaktır. İnsanları bu anlamda düşünmeye sevk eden yüzlerce ayet vardır. Bunlardan birinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفَلَاقِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

*"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün sürelerinin değişmesinde, insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin süzülüşünde, Allah'ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı yağmurda ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, rüzgârların yönlerini değiştirip durmasında, gökle yer arasında emre hazır bulutların duruşunda, elbette aklını çalıştıran kimseler için Allah'ın varlığına ve birliğine nice deliller vardır."*¹⁹

1.2.BİLGİNİN KAYNAKLARI

Bilginin kaynakları konusunda yapılan çalışmaların veya öne sürülen iddiaların kritiğini yapmak bu konuyu çok aşacağından sadece bu sahada kabul görmüş düşünceler üzerinde duracağız.

İslam düşünce geleneğine bakıldığında bilginin kaynakları üç ana kategoride ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi fiziki dünya ile ilgili bilgilerimizin

¹⁸ Yeşilyurt, s. 3.

¹⁹ 2.Bakara, 164. Ayrıca bkz. 3.Âl-i İmran 190; 43.Zuhruf, 12-14.

kaynağı *duyular*, ikincisi haber veya daha açık ifadeyle *vahiy* ve üçüncüsü ise *akıldır*.²⁰

Genel anlamda bilgi kaynakları iki kısımda ele alınabilir: *Birincisi*, iç ve dış dünyamızı algılamamızı sağlayan yetelerimiz; bunlara “algı yeteleri” diyebiliriz. Bunları da “duyusal” ve “duygusal” olarak ikiye ayırabiliriz. *İkincisi* ise, her türlü tecrübi algıların düşünce yolu ile bilgiye dönüştürüldüğü aklî yetelerimiz veya düşünce yetelerimizdir. Bu yetelerin tümüne birden “zihin” denilebilir.²¹

Duyusal alan deney ve gözlem ile elde ettiğimiz, olgular âlemine Kur’an’ın ifadesiyle şadet âlemine ait bilgileri kapsamaktadır. Aynı zamanda bu şekilde elde edilen bilgiler nesnel olma özelliğine sahiptir. Duygusal alan ise duyu tecrübelerinin konusu olmadığı gibi deney ve gözlem ile ifade edilecek bir alan da değildir.²² Beş duyunun alanını aşan, ancak yine de duyu tecrübesine konu olabilen sevinç, keder, neşe ve hatta kişinin benliği duygusal alanı oluşturmaktadır. Bu alan ise ancak kalp ile idrak edilebilir. Bu sebeple Kur’an bilgi edinme sürecinde kalbe de önem atfeder. Kalp düşünen, araştıran ve son anlamda iman eden duyu olarak işlev görür.²³ Kur’an’da birçok ayet kalbin bu özelliğine vurgu yapmaktadır:

وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ

“Yeni bir sûrenin nazil olması, kalplerinde (inkâr, nifak ve şüphe gibi) bir hastalık bulunanların inançsızlıklarını daha da artırdı ve onlar kâfir olarak ölüp gittiler.”²⁴

رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ

“Savaştan geri kalan kadınlarla birlikte oturmaya razı oldular. Kalplerine mühür vuruldu, artık onlar (cihattaki hikmeti, Resullullah’a itaat etmedeki mutluluğu) anlayamazlar.”²⁵

²⁰ Özcan, s. 73.

²¹ Açıkgenç, s. 25.

²² Açıkgenç, s. 75.

²³ Yeşilyurt, s. 8.

²⁴ 9.Tevbe 124.

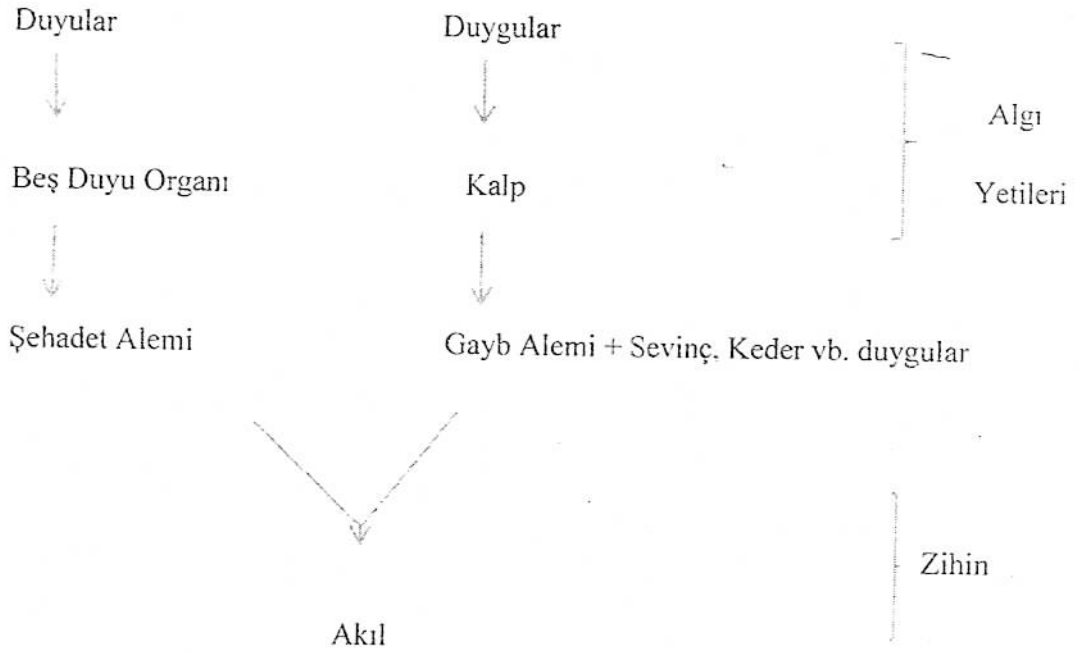
²⁵ 9.Tevbe 87. Ayrıca bkz. 6.En’âm 25; 50.Kâf 37; 17.İsrâ 36.

İnsanın çevresini algılaması yukarıda da ifade edildiği gibi duyu organları ve kalp ile mümkündür. Yine bu araçlarla elde edilen bilgiler akıl yolu ile bilgiye dönüştürülür. Nitekim Nahl suresinde de Allah Teâlâ insanın hiçbir şey bilmezken ona kulak, göz, kalp bahşederek bilgi sahibi kıldığını buyurmaktadır:

وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

"O Allah ki sizi analarınızın karnından çıkardı. Siz dünyaya geldiğinizde hiçbir şey bilmez haldeydiniz. Ama O size kulak verdi, göz verdi, idrak ve düşünme kabiliyeti verdi. Bunca nimete karşılık sizden beklenen, iman ve itaat üzere Allah'ü minnettarlık göstermenizdir." ²⁶

Duygusal alan aynı zamanda aşkın konuların yani Kur'an'ın ifadesiyle gaybî konuların alanıdır. Bu anlamda bu sahada elde edilecek bilgilerin tek kaynağı vahyin kendisidir. Ancak ister duyular alanında olsun isterse duygular alanında olsun elde edilen her türlü bilgi ancak ve ancak akıl ile bir anlam kazanır. Bu ifadelerden sonra bilginin kaynaklarını aşağıdaki şekilde gösterebiliriz:

²⁶ 16.Nahl 78.

Bu anlamda duygular alanının konusu olan gaybî bilgiler akıl ile değil ancak vahyin rehberliğinde kalp ile idrak edilir. Ancak bu, aklın bu sahada tamamıyla pasif olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim nasıl ki duyular alanı yani şahadet âlemini ilgilendiren konular beş duyu ile algılandıktan sonra akıl aracılığıyla bilgiye dönüştürülür aynı şekilde gaybî konularda kalp ile idrak edilip, iman edildikten sonra akıl ile bilgi halini alır. Bu nedenledir ki İslam dininde de akıl, mükellef olmanın şartları arasında yer almaktadır. İnsan, Allah'ın kendisine verdiği bu akıl nimeti ile ancak rüşt yoluna erişebilir.²⁷

Akıl aynı zamanda bir kontrol merkezidir. Zira akıl duyuların algılama sırasındaki yanlıgılarını düzeltir, hislerin hatalarını tashih eder ve sebeplerini açıklar.²⁸

Bu çerçeveden ele alınınca bilgi kaynağı olarak sunulan vahyin kendisi bilgi kaynağı olmasının yanı sıra bizzat bilginin kendisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bilginin algılandığı yer ise kalptir. Nitekim birçok ayette vahyin algılanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan imanın yeri kalp olarak ifade edilmiştir:

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

*“Hâsılı Allah kimi doğru yola koymak isterse, onun kalbini İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü sanki o kişi gökte yükseliyormuşçasına dar ve tıkanık yapar. Allah, imana gelmeyenleri işte böyle sıkıntılar içinde bırakır.”*²⁹

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ
وَلَكِن تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ

*“Peki, bu inkârcular yeryüzünde hiç gezip dolaşmazlar mı? Gezip dolaşsınlar da akılları bazı şeylere ersin, kulakları da gerçekleri işitecek hâle gelsin. Ne var ki onlarda kör olan, gözler değil, asıl kör olan sinelerindeki gönüller!”*³⁰

²⁷ Kâsımî, Muhammed Cemalüddin, *Tefsiru'l-Kasimî*, Beyrut 1978, I, 16.

²⁸ Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim (Tefsiru'l-Menar)*, Beyrut ts., I, 62-64.

²⁹ 6.En'âm 125.

³⁰ 22.Hac 46.

Kalp bilginin kaynağı olması açısından önemlidir. Ancak kalbin doğru bilgi vermesi için olgunlaşması, günah kirinden, önyargıdan, taklit ve taassuptan temizlenmesi gerekmektedir.³¹

³¹ Uludağ, Süleyman, "Kalb", *DIA*. İstanbul 2010, XXIV, 231.

II. BÖLÜM

CEHALET KAVRAMI

2.1.CEHALETİN TANIMI

Kur'an'ın bilgi anlayışını ortaya koyarken üzerinde durulması gereken ikinci önemli kavram hiç şüphesiz "cehalet" kavramıdır. Bu kavram Kur'an-ı Kerim'de yirmi dört ayette farklı şekillerde geçmektedir. On ayette ismi fail formunda,³² beş ayette muzari fiil formunda,³³ yine beş ayette mastar formunda,³⁴ dört ayette de ise ism-i mensup formunda³⁵ kullanılmaktadır.

Cahiliye şeklinde ism-i mensup formunda geçtiği ayetler de bu kavram genel olarak İslam'dan önceki dönemi nitelemektedir. Cehaletin hüküm sürdüğü bu dönem "Cahiliye Dönemi" ismiyle anılmaktadır. Bu anlamda cahiliye dönemi İslami esasların hüküm sürmediği bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam, insanın bencilliğinden, kendi gücüne güvenmekten vazgeçip, alçak gönüllü, halim selim bir kul olarak efendisi Allah'ın huzurunda durmayı ifade ederken, cehalet onun tam tersi olarak teslimiyet ve tevazuya aykırı düşen, insanı Allah'a teslim olmaktan alıkoyan tüm özellikleri ifade etmektedir. İnsanın kendi gücüne güvenmesi, sınırsız benlik, tam bir serbestlik, insani olsun, ilahi olsun hiçbir otorite karşısında eğilmeme, özetle kulluğa aykırı düşen her davranış cehaletin kapsamına girmektedir. Bu anlamda cahiliye Allah'a karşı bir kibir, gurur ve küstahlığı; İslam ise tevazu ve teslimiyeti ortaya koymaktadır.³⁶ Bu şekilde cahiliye ve İslam birbirinin tam tersi kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir süreç olarak cahiliye dönemini yahut cehaletin farklı şekillerde geçtiği ayetleri tam olarak anlayabilmemiz için bu kavramın semantik analizini iyi bir

³² 2.Bakara 67, 273; 12.Yûsuf 33, 89.

³³ 6.En'âm 111; 7.A'râf 138.

³⁴ 4.Nisâ 17; 6.En'âm 54; 49.Hucurât 6.

³⁵ 33.Ahzâb 33; 48.Fetih 26.

³⁶ Toshihiko, İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul ts., s. 234- 237.

şekilde yapmamız gerekmektedir. Yaygın kullanımına rağmen bu kavramın ifade ettiği derin anlam tam olarak ortaya konulmamıştır. Kavram üzerine yapılan her çalışma onun farklı bir boyutunu öne çıkarmaktadır. Ancak esas olan, bu boyutların tamamını birlikte ele alıp birbiriyle olan yakın ilişkileri ortaya çıkarmaktır.

Cehl kavramı birçok sözlükte ilmin zıddı olarak kullanılmaktadır.³⁷ Müphem konularda bilgisizce öne atılmak, galeyana gelme, hilmin,³⁸ mutmainliğin zıddı,³⁹ bir işi bilgisizce gerçekleştirmek, deneyim ve tecrübenin dışında hareket etmek,⁴⁰ kendini beğenmek, kibir göstermek, öfkeli hareket etmek⁴¹ cehalet kavramının diğer anlamları arasında yer almaktadır.

Râğıb el-İsfahânî'ye (ö. 502/1108) göre cehalet üç çeşittir: Bunlardan ilki bilgidен yoksun olmak ki bu asıl anlamdır. Bazı kelamcılar bunu sistemin dışında kalan fiillerin gerekçesi olarak ifade etmektedirler. İkincisi, olduğunun tersine bir şeye inanmaktır. Üçüncü olarak da cehalet, yapılması gerekenin tersine bir şeyi yapmaktır. Bu fiili yaparken onun sahih veya fasid olması fark etmez. Bilerek namazı terk etmek gibi.⁴² Burada bilgi, inanç ve amel boyutunda yapılan bir sınıflandırma söz konusudur.

Seyyid Şerif Cürcânî'ye (ö. 816/1413) göre ise cehalet iki çeşittir. *Birincisi* basit cehalet ki bu bilinmesi gereken bir şeyi bilmemektir. *İkincisi* mürekkep (bileşik) cehalet ki bu da gerçeğe uymayan kesin bir inançtan ibarettir.⁴³ Bu şekilde basit cehalet doğru bilgiye sahip olmamaktır. Bileşik cehalet ise doğru bilgidен yoksunluğun yanı sıra onun yerine yanlış bilgiye sahip olmayı yani bilmediğinin de farkında olmamayı ifade etmektedir.

³⁷ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin, *Mu'cemu Makayisi'l-Luga*, Beyrut 1991, I, 489-490; Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *Sihah*, Beyrut 1999, IV, 1363, İbn Manzûr, I, 713, Zebidî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, *Tacü'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamûs*, Beyrut 1994, XIV, 130, Herevî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher, *Mu'cemu Tehzibi'l-Luga*, Beyrut 2001, I, 680.

³⁸ Zebidî, XIV, 130.

³⁹ İbn Fâris, I, 489.

⁴⁰ İbn Manzûr, I, 713, Herevî, I, 680.

⁴¹ İbn Manzûr, I, 714.

⁴² İsfahânî, s.143.

⁴³ Cürcânî, s. 84.

Cehalet kavramının temel anlamı olarak karşımıza “bilgiden yoksun olmak” çıkmaktadır. Nitekim diğer anlamlarının tümü bu temel anlam üzerine kurulmaktadır. Kur’an bağlamında da ele aldığımızda bu anlam öne çıkmaktadır. Nasıl ki Kur’an’a göre hakiki bilgi Allah’ın varlığı bilgisiyse; cehalet de bu hakiki bilgiden yani Allah’ın varlığı bilgisinden yoksun olmaktır. Daha genel olarak Kur’an-ı Kerim’e göre cehalet, Allah’ın varlığı ve birliğini inkâr etmek,⁴⁴ Allah’ın insanlara gönderdiği vahiy hakikatini inkâr etmek,⁴⁵ bu ilahi vahyin gereği gibi hareket etmemek⁴⁶ anlamlarına gelmektedir. Kur’an’da cehaletin bu genel anlamlarının yanı sıra bunların neticesinde ortaya çıkan kaba ve katı bir şekilde⁴⁷ ve ahlaksızca davranmak⁴⁸ anlamlarında kullanımı da söz konusudur.

Modern dönemde cehalet üzerine ve özellikle cehaletin tanımı üzerine yapılan çalışmaların en önemlisi olarak karşımıza Toshihiko İzutsu’nun (1941-1993) *God and Man In Quran* adlı çalışması çıkmaktadır. İzutsu’ya göre cehalet kavramının semantik analizi yapıldığında, bu kavramın içerdiği anlamlar farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Cehalet kavramının birinci ve en temel anlamı insana ait bir özellik ve davranış şekli olarak ortaya çıkmaktadır. Cehalet bu şekliyle ufak bir kızgınlık anında iradesini kaybedip parlayan, kontrolsüz bir ihtirasla öfkesine kapılıp sonucu düşünmeden hemen körü körüne atılan delikanlı, ateşli, sabırsız kişinin sorumsuz davranışı olarak tanımlanmaktadır. Bu özelliğe sahip cahil kişi, doğruyu yanlış düşünmeksizin öfkesinin pençesine düşmüştür. Tam bu noktada hilm, cehaletin zıddı olarak kullanılmaktadır. Nitekim hilm, cehl patlamasını dizginleyen, kendisine hâkim olan insanın ahlakıdır. İzutsu bu anlamı verirken özellikle Arap şiirinde kullanılan “cehl” kavramının hilm ile birlikte birbirinin tersi anlamlarda kullanılmasına dikkat çekmektedir. Aynı zamanda Yûsuf sûresi 33. ayetinde geçen cahil kelimesinin de bu anlamda kullanıldığını ifade etmektedir:

⁴⁴ 6.En’âm 111; 7.A’râf 138.

⁴⁵ 46.Ahkâf 23.

⁴⁶ 4. Nisâ 17; 6. En’âm 54; 16.Nahl 119.

⁴⁷ 25.Furkân 63.

⁴⁸ 27.Neml 55.

قَالَ رَبِّ السَّجُنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْنَّ وَأَكُنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ

(Konuk kadınlar Aziz'in karısına hak verip Yusuf'u ikna etmeye çalıştılar.)
Bunun üzerine Yusuf, "Rabbim!" dedi, "Bu kadınların benden istedikleri şeyi yapmaktansa zindanlarda çürümeyi yeğlerim. Sen beni onların tuzaklarından korumazsan helki de onlara meylederim ve böylece kendine hâkim olamayan, hiç yapılmayacak bir iş yapan biri olur çıkarım."⁴⁹

İzutsu'ya göre bu ayette geçen "صيا" kavramı cehalet kavramıyla aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu kelime, insanın kalbine hâkim olan, düşünce dengesini bozan, doğru ve yanlış fark edemez hale getiren bir duyguyu ifade etmektedir. Ayetin son kısmında ise bu fiili işleyen kişi cahil olarak isimlendirilmiştir.⁵⁰

İzutsu'ya göre cehalet aynı zamanda, insanın şerefine ayaklar altına alınmasına karşı gösterdiği sert tepkidir. Küçük düşürülmenin zorunlu bir sonucudur. Özellikle Kur'an'da geçen *hamiyyete'l-cahiliye*⁵¹ ifadesiyle kastedilen anlam da budur. Müşrik Araplar Allah karşısında eğilmeyi dayanılmaz bir küçüklük saymışlardı. Önünde eğilmesi gereken otoritenin insan veya Allah olması onlar için fark etmiyordu. Bu otoriteye teslim olmak, önünde eğilmek onlar için bir aşağılanma idi. Bu nedenle onlar cahillerdi⁵² ve onların yaşadığı dönem de cahiliye dönemi idi.

Görüldüğü gibi, cehalet kavramının bu ilk anlamının bilgisizlikle bir bağlantısı yoktur. Son dönemlerde bu konuda yapılan araştırmaların genelinde cehaletin bilgisizlik değil de daha çok barbarlık, katı ve kaba davranış, kendini beğenmişlik, herhangi bir otorite karşısında eğilmeme ve öfkeyi dizginleyememe gibi anlamları ön plana çıkarılmaktadır. Bu anlamın ön plana çıkarılmasında da temel argüman olarak kelimenin bir çok Arap şiirinde hilmin zıddı olarak kullanılması ve özellikle "Cahiliye Dönemi"nin bir bilgisizlik dönemi olduğu için değil de sadece yukarıda sayılan cahilce davranışların ön plana çıkmış olması bu ismi almış olmasının gerekçesidir. Nitekim birçok ünlü Arap şairi en mümtaz eserlerini bu dönemde ortaya koymuş ve bu dönemin insanları da bu şiirleri okuyup istifade

⁴⁹ 12. Yûsuf 33.

⁵⁰ İzutsu, s. 239-240.

⁵¹ 48. Fetih 26.

⁵² İzutsu, s. 237.

etmiştir.⁵³ Fakat bu şekilde bir yaklaşım cehalet kavramını sadece bir anlamıyla sınırlayarak diğer anlamlarını görmezden gelmek olur.

Cehalet kavramını içerdiği anlamları da göz önüne alarak tıpkı bilgi de olduğu gibi cehaleti de farklı boyutlarda ele almamız gerekmektedir. Bu şekilde cehalet iki farklı anlamda karşımıza çıkmaktadır:

2.1.1.Epistemolojik Açıdan Cehalet

Bu boyut cehaletin bilgiye bakan yönünü oluşturmaktadır. Yani kişinin bilgiden yoksun olması halidir. Tamamen bilgiden yoksun olma halinin yanı sıra yanlış bilgiye sahip olma durumu da bu kısımda ele alınabilir.

Kur'an bağlamında ele alınınca epistemolojik açıdan cehalet, Allah'ın varlığı ve birliği bilgisine sahip olmamaktır. Ancak her insan bu bilgiye sahip olma onu idrak etme potansiyeline sahiptir.⁵⁴ Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَلَيْنِ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Onlara, ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan, hiç tereddütsüz, ‘Allah!’ diye karşılık verirler. O hâlde de ki: ‘Her daim hamdolsun Allah’a! (Zira bu gerçeği siz de itiraf ediyorsunuz.)’ Hâl böyleyken onların çoğu, (hem gökleri ve yeri Allah’ın yarattığını söylemek hem de putları O’nun ilahlığına ortak koşmakla çok derin bir çelişkiye düştüklerini) bir türlü anlamıyor.”⁵⁵

Ancak sadece bu hakiki bilgiye ya da onu idrak potansiyeline sahip olmak kişiyi Kur'an bağlamında ele alınan cehaletten uzak kılmamaktadır. Çünkü birçok ayette Yüce Allah hakiki bilgiye sahip olan ancak onu bilerek yok sayan insanları bildirmektedir:

⁵³ Bkz. Danışman, Nafiz, “Cahiliyye Kelimesinin Mana ve Menşe’i”, *AÜİFD*, 1956, cilt: V, sayı:1-4, s. 192-193; Tülücü, Süleyman, “Cahiliyye Kelimesinin Mana ve Menşe’i”, *At.ÜİİFD*, 1980, sayı 4, s. 279-281; Yılmaz, M. Faik, “Kur’an’da Cehalet Kavramı”, *YYÜİFD*, 1995-1998, cilt: II, sayı: 2, s. 141; Fayda, Mustafa, “Cehalet”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 17; Akman, Mustafa, *Kur’an’da Cehalet-Cahil-Cahiliye*, İstanbul 2005, s. 62-86.

⁵⁴ Beyzavî, Abdullah b. Ömer, *Envaru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, Beyrut 1988, II, 230.

⁵⁵ 31.Lokmân 25.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ
يَعْلَمُونَ

“Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelamını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi.”⁵⁶

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَأَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ
كَانَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Geçmişte olduğu gibi şimdi de onlara Allah tarafından gönderilen ve hâlen ellerinin altında bulunan Tevrat'ı (özü/kaynağı itibariyle) tasdik eden bir peygamber gelince, işte o Yahudilerin âlim zümresi hak ve hakikati sanki hiç bilmiyorlarmış gibi Allah'ın kelamını büsbütün kulak ardı ederler.”⁵⁷

Yukarıda zikredilen ayetlerde geçen insanlar bilgi sahibi yani Allah'ın varlığı ve vahiy bilgisine sahipler ancak yine de Kur'an bağlamında ele alınınca bu insanlar “cahil” kategorisinde yer almaktadır. Zira bu insanlar bilgilerinin gereğini yerine getirmemektedirler. İşte tam da bu noktada karşımıza cehaletin ikinci boyutu çıkmaktadır.

2.1.2.Ahlaki Açıdan Cehalet

Kişi sahip olmadığı bir bilginin gereğini yerine getiremez. Bu ise bilgisizliğin yani cehaletin davranışa akseden yönünü ortaya koymaktadır. Mesela nezaket kurallarını bilmeyen kimse kaba davranışlı olur. Burada nezaket kuralları bilgisinden yoksunluk cehaletin epistemolojik boyutunu ortaya koyarken; kişinin kaba davranışlı olması cehaletin ahlaki yönünü ortaya koymaktadır.

Kur'an açısından konuyu ele alacak olursak cehalet, kişinin Allah'ın varlığı ve birliği bilgisinin, O'nun emir ve yasaklarına riayet noktasındaki bilgilerin gereğini yerine getirmemektir. Bir başka ifadeyle Kur'an'a göre ister fen ve sosyal bilimler

⁵⁶ 2.Bakara 75.

⁵⁷ 2.Bakara 101.

gibi pozitif bilimlerde elde edilen bilimsel bilgiler olsun isterse gündelik bilgiler olsun bunlardan yoksun olmak cahil olmak anlamına gelmemektedir. Asıl cehalet Allah'a inanmamak ve O'nun emir ve yasaklarından yüz çevirmektir. Yani bir insan ne kadar bilgi ile donanmış olursa olsun, o insan o bilginin gereğini yerine getirmedeği sürece "cahil"dir. Nitekim Nisâ sûresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا
حَكِيمًا

*"Allah'ın kabul buyurmayı vaat ettiği tövbe, nefesine hâkim olamayarak günah işleyen ve fakat ardından pişmanlık duyup o günahı vazgeçen kimselerin tövbesidir. Allah'ın tövbelerini kabul buyurduğu kimseler işte böyle kimselerdir. Allah samimiyetle tövbe edenleri bilir; O'nun her hükmü ve fiili mutlak isabetlidir."*⁵⁸

Bu ayette geçen "بِجَهَالَةٍ" ifadesi bilgisizlik, bilgiden tamamıyla yoksun olmak anlamını içermemektedir. Çünkü günahı işleyen kişi, eğer onun günah olduğunu bilmiyorsa ona bir ceza yoktur ve tövbe etmesi de gerekmez.⁵⁹ Ancak bu ayette geçen günahı işleyen kişi, davranışının günah olduğunu bilmektedir, ancak nefesine ve hevasına uyduğu için bu günahı bile bile işlemektedir.⁶⁰ Yani yaptığı davranışın günah olduğu bilgisinin gereği olarak günahı uzaklaşmak yerine, bu günah olan davranışı ortaya koymaktadır. Bu şekilde bilgisinin gereğini yerine getirmemekte ve bu nedenle de "cahil" olarak nitelenmektedir.

Allah'a hakkıyla teslim olmak ve bu teslimiyetin gereğini yerine getirmek İslamiyet'in temel çıkış noktasıdır. Aynı zamanda İslâm'ın yolu, bütün gerçekliğin bilgisine sahip olan Allah'ın gönderdiği ilme dayanırken, İslâm'ın yolundan ayrılan ve ona karşı olan her yol cahiliyetin yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Arabistan'daki İslâm öncesi dönemde, insanların değerleri ve yaşayış tarzları, sadece zan ve hevaya dayanmaktadır. Bu nedenle mevcut sürece "Cahiliye Dönemi" denir.⁶¹

⁵⁸ 4.Nisâ 17.

⁵⁹ Râzî, Fahreddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut 1995, IV, 7.

⁶⁰ Zemahşerî, II, 41-42; Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, İstanbul 1984, I, 215.

⁶¹ Mevdûdî, I, 340.

Yani o dönemin insanının temel çıkış noktası Allah'ın varlığı ve birliği bilgisinin gereği olan bir anlayış değil, tam tersine kendi nefis ve çıkarları doğrultusundadır. Bu yüzdendir ki İslamiyet'ten önceki dönem "Cahiliye Dönemi" adını almıştır. Yoksa bu, o dönem insanların entelektüel anlamda tamamen boş ve bilgisiz oldukları anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda bu dönem sadece belli tarihlerle sınırlanmış bir süreç olarak karşımıza çıkmamaktadır. Nitekim ne zaman Allah'ın gönderdiği vahiy bilgisinin gereği yerine getirilmez ise yine bu süreç Cahiliye dönemi olarak nitelendirilir.

Hız. Peygamber ve ashabının da Cahiliyeyi artık geçmişte kalan bir devir olarak algıladıkları tam tersine, İslami akım tarafından uzaklaştırılmış, ancak müminlerin zihinlerinde bile gizliden gizliye varlığı sürdürebilen, her an ortaya çıkmaya hazır dinamik bir süreç olarak algıladıkları ortaya çıkmaktadır.⁶² Zira Cahiliyenin müşrik Araplarla birlikte ortadan kalkmadığını gösteren hadislerin birinde Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur:

*"Ümmetimin içinde Cahiliye döneminden kalma, tamamen terk edemeyecekleri dört âdet vardır: Asaletleriyle övmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızları vesile edinerek yağmur beklemek, ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak."*⁶³

Cahiliye dönemi insanları ne kadar entelektüel bilgiye sahip olursa olsunlar bu bilgileri vahyin ışığında aydınlığa kavuşmamıştı. Bu yüzden Allah katında bir değer ifade etmiyor ve cahil olarak nitelenmekten kurtulamıyorlardı. Zira vahiy, hangi tür bilgi olursa olsun ona nüfuz ederek onu aydınlatır ve böylece bir hakikat olmasını sağlar. İşte vahyin, bilgiye kazandırdığı iman boyutu böylece kendini gösterir.

Vahiy-bilgi-iman ilişkisi içerisinde âlimin kazandığı tecrübe salt bir bilgi olmaktan çok farklıdır. Çünkü bu ilişkiden ortaya çıkan bilgi, "aydınlanmış bilgi"dir. Böylece bilgi, genel anlamda kalmayıp nitelendirilmiş olmaktadır. "Aydınlanmış bilgi" diyebileceğimiz bilgi, vahiy ile gelen, Allah'ın mutlak bilgisi ile kaynaşmıştır.

⁶² Fayda, VII, 19.

⁶³ Müslim, "Cenâiz", 29.

Artık bu bilgi sadece zihinsel bir durum değil, aynı zamanda davranışlara ve yaşantılara yansıyan, uygulama ile bağımlı tecrübi bir varoluş düzeyidir.⁶⁴

İster bilimsel, ister felsefi, isterse gündelik bilgi olsun, vahiy ile nitelenmemiş ise, aydın bilgi düzeyine çıkmamış demektir. Aydın bilgi, vahyin nüfuz ettiği bilgidir ve İslami çerçevede bu, her türlü bilginin ulaşması gereken bir düzeydir. Aydın bilginin zıddı “cehalet”tir. Kişi ne kadar bilgili olursa olsun ne kadar üst düzey bilgiye de sahip olursa olsun aydın bilgi düzeyine erişemez ise, onun bilgisi cehaletle eş anlamlıdır. Yani İslami çerçevede “cahil” sadece bilgisiz olan değil, aynı zamanda bilgili olup bilgisine, vahyi, iman ile nüfuz ettirmeyendir.⁶⁵ Zira hangi tür bilgi olursa olsun hepsinin kaynağı Allah’ın ezeli bilgisidir ve hepsinin nihai hedefi Allah’ın varlığı ve birliğine ulaştırmaktır. Eğer sahip olunan bilgi bu hedefi gerçekleştiriyorsa kişi için faydasız bilgidir. Nitekim Allah Resulu de birçok hadisinde böyle bir bilgiden Allah’a sığınmaktadır:

“Allah'ım, bana öğrettiklerinle beni faydalandır; bana fayda sağlayacak ilim öğret, ilmimi artır”⁶⁶

“Faydasız ilimden Allah'a sığınırım”⁶⁷

İslam kültüründeki “ilim-irfan” ayrımı “bilgi-aydınlanmış bilgi” arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Bu ayrımındaki “irfan” kavramını, aydın bilgi olarak ele alabiliriz. Böylece her irfanın bilgi (ilim) olduğunu; fakat her bilginin, irfan olmadığını söyleyebiliriz. O halde İslami çerçevede “âlim”, aynı zamanda “arif” olmalıdır.⁶⁸ Arif, bilgi sahibidir ve bu bilgisini vahiy ile nurlandırmıştır. Aynı zamanda elde ettiği bu bilgisiyle de amel etmektedir yani “ilmiyle âmil” olmuştur. İşte İslami çerçevedeki ilim anlayışı da budur: Bilmek, daha sonrasında bilineni vahiy ile nurlandırmak ve neticesinde Allah’ın varlığı ve birliği bilgisine ulaşmak ve en son olarak da bu bilginin gereği gibi hareket etmek yani ilmiyle âmil olmaktır. Bu

⁶⁴ Açıkgenç, s. 42-43.

⁶⁵ Açıkgenç, s. 43.

⁶⁶ Tirmizî, “Daavât”, 128.

⁶⁷ Tirmizî, “Daavât”, 6.

⁶⁸ Açıkgenç, s. 45.

anlayış bir bütündür ve hangi nokta da kesintiye uğrarsa uğrasın fark etmez kesintiye uğradığı an hemen cehalet süreci başlar.

Sonuç olarak cehaleti tanımlarken onun hilmin zıddı bir kavram olarak sadece kaba, katı veya diğer olumsuz davranış halleriyle sınırlandırmak, kavramın anlamını çok sığ bir hale getirmektedir. Nitekim bu davranışlar cehaletin sadece ahlaki boyutunu ortaya koymaktadır. Oysa ki temelde bu kavramın epistemolojik anlamı da en az ahlaki boyutu kadar önem arz etmekte ve bu ilgili davranışların ortaya çıkış sebeplerini bize açıklamaktadır. Yani cehalet sadece bir bilgisizlik veya sadece kaba, küstahça bir davranış şekli değil bunların tümünü kapsayan daha geniş anlamlı bir kavramdır. İslamî literatürde ise cehalet, tek ve hakiki bilgi olan Allah'ın varlığı ve birliği bilgisini hakkıyla kavrayamayıp, bu bilginin gereği gibi hareket etmemek hatta tam tersi hareketler sergilemektir.

2.2. KUR'AN-I KERİM ÇERÇEVESİNDE CEHALET

Kur'an-ı Kerim bağlamında ele alınınca yukarıda ifade ettiğimiz gibi cehalet, Allah'ın varlığı ve birliğinden bihaber olmak veya Allah'a tam olarak teslim olmamak veya Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmemektir. Allah'ı inkâr noktasında “*müşrik, münkir, kâfir*” gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Ancak bu kavramlar ve cehalet arasında bir ayrım söz konusudur. Nitekim bunlar iman ve inanç noktasında öne çıkan kavramlar iken, cehalet bu inkârın sebep ve sonucunu da içine alan ahlaki ve davranışsal boyutu da mevcut olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani cehalet, hakiki bilgiye sahip olmamak veya onu tam anlamıyla içselleştirememek neticesinde Allah'a teslimiyet noktasında yapılması gerekeni yerine getirmemektir.

Bir davranış şekli olarak cehalet Müslüman bireye de nispet edilmektedir.⁶⁹ Çünkü ilmiyle âmil olmayan, bilgisinin gereğini yerine getirmeyen bir Müslüman da

⁶⁹ 6.En'âm 54.

cehaletle nitelendirilir.⁷⁰ Bu nedenle her kâfir ve müşrik aynı zamanda cahil olurken her cahil kişi müşrik ve kâfir olmamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de cehalet hem insana⁷¹ hem de belli bir kavme⁷² ait bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani cehalet, hem cahil bir insan ve onun cahilce yaptığı bir davranış olarak, hem de toplumun tümüne ait bir davranış şekli olarak ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde Kur'an'da bireysel ve toplumsal bir cehaletten söz edilebilir. Aynı şekilde cehalet kavramını Kur'an bağlamında daha ayrıntılı olarak ele aldığımızda şu şekilde bir sınıflandırma ortaya çıkmaktadır:

2.2.1. Peygamberlerin Nehyedildiği Cehalet

Kur'an-ı Kerim'de cehalet kavramının geçtiği dört ayette⁷³ peygamberler doğrudan kendi dilleriyle yahut Yüce Allah'ın "Cahillerden olma" şeklindeki hitabıyla bu olumsuz davranıştan uzak durmaları emredilmiştir. Zeki, güvenilir, seçilmiş insanlar olan peygamberlerin cahiller gibi davranması veya cahillerden olmaları şüphesiz söz konusu olmaz. Ancak ilgili ayetlerde Hz. Nuh, Hz. Musa, Hz. Yûsuf ve Hz. Muhammed bu türlü davranışlardan nehyedilmişlerdir. Bu ayetlerin ilkinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْئَلْنِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ جِلْمٌ إِنِّي أَعْطُكَ أَنْ تَكُونَ
مِنَ الْجَاهِلِينَ

*"Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: 'Ey Nuh! Boğulan oğlun (helakten kurtarma sözü verdiğimiz) aile fertlerinden biri değildi. Dolayısıyla onun hakkında böyle bir istekte bulunman yersizdir. Bundan böyle aslını esasını bilmediğin hiçbir hususta benden istekte bulunma. Dahası, bilir-bilmez konuşmaktan, yerli-yersiz istekte bulunmaktan seni men ediyorum.'"*⁷⁴

⁷⁰ Zemahşerî, III, 282.

⁷¹ Bkz. 12.Yûsuf 33; 28.Kasas 55.

⁷² Bkz. 7.A'râf 138; 27.Neml 55.

⁷³ 2.Bakara 67; 6.En'âm 35; 11.Hûd 46; 12.Yûsuf 33.

⁷⁴ 11.Hûd 46.

Bu ayette Hz. Nuh'un oğlu iman etmediği için onun kendi ailesinden sayılmadığı, iman olmayınca tek başına kan bağıının birçok hak ve ödev için yeterli olmadığı bildirilmektedir. Çünkü inkârcıları bu şekilde kurtarmak Hz. Nuh'un gönderiliş hikmetine aykırıdır. Hz. Nuh insanları bir olan Allah'a iman etmeye ve O'ndan başkasına kulluk etmemeye çağırarak, onları inkârcılık ve putperestlikten kurtarmak için gönderilmiştir. Oysa onlar peygambere isyan ve işkence etmişler, hatta davetine son vermediği takdirde onu öldüreceklerini söylemişlerdir. Artık böyle zalimlerin kurtuluşu söz konusu değildir. Bu bizzat Hz. Nuh'un oğlu bile olsa bu hakikati değiştirmez. Bu sebeple yüce Allah, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir şeyi kendisinden istememesi hususunda Hz. Nuh'u uyarmakta ve onun gibi büyük bir peygamberin bu tür isteklerden sakınmasını ve cahillerden olmamasını tavsiye etmektedir.⁷⁵

Bu ayette hakkında bilgi sahibi olunmayan hususlarda ileri atılarak söz söylemek ve bu konuda istekte bulunmak cehalet olarak nitelendirilmektedir. Yine bir başka ayette Yüce Allah "(şeytan)... size Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder." ⁷⁶ buyurarak bilmediği bir şey hakkında konuşmaktan insanı men ederek bunun şeytan işi bir davranış olduğunu zikretmektedir.⁷⁷

Hz. Musa'ya hitap eden ayette ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقْرَةً بَقْرَةً قَالُوا أَنْتُمْ تَنْتَهِدُنَا عَنْ زُرَّارٍ قَالِ أَعِوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ
الْجَاهِلِينَ

"Bir zamanlar Musa, "Ey kavmim! Allah bir sığır kesmenizi/kurban etmenizi emrediyor" dedi. Onlar, "Sen bizimle alay mı ediyorsun?!" diye karşılık verdiler. Bunun üzerine Musa, "Hayır! Ben (alay eden biri) cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım." dedi."⁷⁸

⁷⁵ Karaman, Hayrettin-Çağrıncı, Mustafa-Dönmez, İbrahim Kafi-Gümüş, Sadreddin, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara 2007, III, 174. Bu eserin yazarları bundan sonraki dipnotlarda "Komisyon" diye belirtilecektir.

⁷⁶ 2.Bakara 169.

⁷⁷ Râzi. IV. 358

⁷⁸ 2.Bakara 67.

Ayette İsrailoğulları, kendilerine Allah'ın kurban kesme emrini ileten Hz. Musa'yı kendileriyle alay etmek ile itham etmektedirler. Hz. Musa ise İsrailoğullarının suçlamasından uzak olduğunu bu kötü davranıştan Allah'a sığınarak ortaya koymaktadır. Burada dikkat çeken husus Hz. Musa'nın doğrudan alay etmekten değil de cehaletten Allah'a sığınmasıdır. Bu durumu şu şekilde izah edebiliriz: Dinî meselelerle istihza etmede şiddetli ceza ve büyük ilâhî tehditler vardır. Bu hakikatin varlığına rağmen yine de bu bilginin aksine hareket etmek cehaletin kendisidir. İşte bu nedenle Hz. Musa kendisine nispet edilen alay etmekten değil, onun sebebi olan cehaletten Allah'a sığınmıştır.⁷⁹ Bu durumda alay etmek cahilce bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁰

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ

“(Konuk kadınlar Aziz'in karısına hak verip Yusuf'u ikna etmeye çalıştılar). Bunun üzerine Yusuf, ‘Rabbim!’ dedi, ‘Bu kadınların benden istedikleri şeyi yapmaktansa zindanlarda çürümeyi yeğlerim. Sen beni onların tuzaklarından korumazsan belki de onlara meylederim ve böylece kendine hâkim olamayan, hiç yapılmayacak bir iş yapan biri olur çıkarım.’”⁸¹

Yukarıdaki ayeti incelediğimiz zaman şöyle bir soru akla gelmektedir: Hapsedilmek son derece kötü bir şeydir. Ancak kadınların, Hz. Yûsuf'tan yapmasını istedikleri şey ise arzu edilen bir durumdur. O halde, Hz. Yûsuf nasıl olmuş da, “*Bu kadınların benden istedikleri şeyi yapmaktansa zindanlarda çürümeyi yeğlerim*” demiştir? Çünkü o arzuyu ve lezzeti, büyük bir elem takip edecektir. O elem de, dünyada kötülenme, ahirette ise ilâhî cezaya uğramaktır. Hoşa gitmeyen zindanı tercih etmenin peşinden ise, büyük mutluluklar gelecektir. O mutluluk da, dünyada övülmek, ahirette de, devamlı olan mükâfatı elde etmektir.⁸² Yani zina gibi büyük bir günahı işlemenin neticesinde dünyada bir rezilliliğin yanı sıra ahirette daha büyük bir azap mevcuttur. Hz. Yûsuf bu hakikatin farkındadır ve bu bilgiye sahiptir. Aynı

⁷⁹ Râzî, I, 547.

⁸⁰ Zemahşerî, I, 278; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-Mesir fi İlmî't-Tefsir*. Beyrut 1984, I, 97. Ayrıca bkz. Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ud, *Meâlimü't-Tenzil*. Riyad h. 1409, I, 106.

⁸¹ 12. Yûsuf 33.

⁸² Râzî, VI, 451-452.

zamanda Hz. Yûsuf sahip olduğu bu bilgiye rağmen kadınların isteğine boyun eğerek hakikati bile bile yok sayarsa ve bilgisinin gereği olarak bu büyük günahı uzaklaşmak yerine onu işlerse cahillerden olacağını da farkındadır.

Yine bu ayetteki cehalet kavramı da bildiğiyle amel etmemek, bilgisinin gereğini yerine getirmemek anlamında kullanılmaktadır.⁸³

Hz. Muhammed'e hitap eden ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ

"(Ey Peygamber!) O müşriklerin imandan yüz çevirmeleri zoruna gidiyorsa şunu iyi bilmelisin ki, yerin derinliklerine doğru bir tünel kazmaya veya göğe merdiven dayamaya gücün yetse ve böylece onlara (istedikleri türden) bir mucize getirsen onlar yine imana gelmezler. (Yine bilmelisin ki) Allah dileseydi/layık görseydi onların tümünü imana getirirdi. O hâlde, sakın bu gerçekten bihaber biri gibi davranma!"⁸⁴

Allah Teâlâ'nın ayetin sonundaki *"O hâlde, sakın bu gerçekten bihaber biri gibi davranma!"* buyruğu, Hz. Peygamber'i bu halden nehyetmektedir. Bu nehiy, O'nun bu hale yönelmiş olduğu manasına gelmez. Nitekim *"Kâfirlere ve münafıklara uyma"* ayeti de,⁸⁵ Hz. Peygamber'in, onlara itaat ettiği ve dinlerini kabul ettiği manasına delâlet etmez.⁸⁶

Bu ayette Hz. Peygamber'in birçok mucizeyi müşriklere getirse de yine de onların iman etmeyeceği vurgulanmaktadır. Ayrıca Yüce Allah'ın dileseydi onların tümünü iman üzere toplayacağı ifade edilmektedir. İşte tüm bu hakiki bilgilerin aksine bütün insanların hidayet üzere birleşmesini isteme cehalet olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁷ İşte tam da bu noktada Hz. Peygamber böyle bir istekten men

⁸³ Zemahşerî, III, 282.

⁸⁴ 6.En'âm 35.

⁸⁵ 33.Ahzâb 48.

⁸⁶ Râzî, IV, 521.

⁸⁷ Zemahşerî, II, 341.

edilmektedir. Bu şekilde bir davranış doğru bilginin tersine hareket etmek olacağı için bu davranış cehalet olarak nitelendirilmektedir.

2.2.2.Cahillerden Uzak Durulması

Cahillerden yüz çevrilmesini emreden üç ayetten biri Hz. Peygamber'e⁸⁸, ikisi ise Allah'ın has kullarına⁸⁹ hitap etmektedir. Bu ayetlerin ilkin de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

“(Ey Peygamber!) Hoşgörülü, kolaylaştırıcı davran. Daima iyi ve güzel olan şeyleri tavsiye et. Densiz, kendini bilmez, kaba ve küstah kimselere aldırış etme!”⁹⁰

Ayetteki, *“Densiz, kendini bilmez, kaba ve küstah kimselere aldırış etme!”* şeklindeki emir ile Yüce Allah Hz. Peygamber'e, kâfirlerin kötü huylarına karşı sabırlı olmasını ve onların çarpık sözleri ile düşük fiillerine, aynı şekilde karşılık vermemesini emretmektedir.⁹¹ Aynı zamanda bu ayetle Yüce Allah Peygamberine, dolaylı olarak bütün Müslümanlara, bilmeyerek haksızlık yapan bir kısım insanları affetmelerini ve kusurlarına bakmamalarını emretmiştir. Fakat bu ayetten, Allah'ın kendisine farz kıldığı hükümlerde kusur edenlerin affedileceği veya Allah'ı inkâr eden, onun birliğini bilmeyen ve Müslümanlara karşı savaş açan kâfirlere aldırış edilemeyeceği anlaşılmalıdır. Onları affetmeye kimsenin hakkı yoktur.⁹²

Ayette geçen *“cahiller”* ile kastedilen kişilerin kimler olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Kimi müfessirler cahiller ile kastedilenlerin kâfirler ve müşrikler olduğunu,⁹³ kimileri art niyetli ve bozguncu insanlar olduğunu,⁹⁴ kimisi

⁸⁸ 7.A'râf 199.

⁸⁹ 25.Furkân 63; 28.Kasas 55.

⁹⁰ 7.A'râf 199.

⁹¹ Râzî, V, 435.

⁹² Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*, Beyrut 1992, VI, 153.

⁹³ Râzî, V, 435.

⁹⁴ Mevdûdî, II, 130.

aklını kullanmayan sefil kimseler olduğunu⁹⁵ kimisi de saldırgan, barbar, zalim, küstah ve inatçı insanlar olduğunu⁹⁶ ifade etmektedirler. Genel olarak bu görüşlerin hepsini birlikte ele aldığımız zaman, bu kimselerin Allah'ın varlığı ve birliği hakikatini kabul etmeyen veya bu hakikate inanıp gereğini yerine getirmeyen kaba, hoşgörüsüz, küstah insanlar olduğu ortaya çıkmaktadır.

Müminlerin, cahil insanlarla olan ilişkilerinin vurgulandığı ayetlerde ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

"Rahman'ın hayırlı kulları olan o kimseler, yeryüzünde alçakgönüllü ve vakarlı yürürler. Kendini bilmezlerin sataşmalarına muhatap olduklarında, "Uğurlar olsun!" deyip geçerler".⁹⁷

وَإِذَا سَمِعُوا اللَّعْنَةَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ

"Yine onlar kötü, çirkin bir sözle kendilerine sataşıldığını duyduklarında şöyle derler: "Bizim işimiz bize, sizin işiniz size; (dolayısıyla, herkes kendi işine baksın, kendi yoluna gitsin). Haydi, size uğurlar olsun; zira densizlerle, kendini bilmezlerle bizim işimiz yok." derler."⁹⁸

Yukarıda ki iki ayette Allah'ın has kullarının özelliklerinden biri olarak cahillerden yüz çevirmeleri zikredilmiştir.

A`râf sûresi 199. ayet de dâhil olmak üzere bu üç ayette cehaletin ahlaki boyutu üzerine bir vurgu vardır. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ilgili ayetlerde vurgulanan cahil insan profilinde kabalık, küstahlık, ahmaklık gibi olumsuz davranışlar öne çıkmaktadır. Fakat bu ayetlerde bu tür olumsuz davranışların vurgulanmış olması cehaletin sadece bir barbarlık olarak ifade edilmesi anlamına gelmemektedir. Çünkü bu olumsuz davranışların sergilenmesindeki asıl sebep Allah'a iman noktasındaki zayıflıktır. Bu nedenle bu ayetlerde geçen cahil insan ile

⁹⁵ Zemahşeri, II, 545.

⁹⁶ Komisyon, II, 650.

⁹⁷ 25.Furkân 63.

⁹⁸ 28.Kasas 55.

Allah'ın varlığı ve birliği bilgisine sahip olmayan veya bu bilgiye sahip olmasına rağmen gereği gibi hareket etmeyen ve neticede bu olumsuz davranışları ortaya koyan kişi söz konusudur.

2.2.3.Cahiliye Dönemi Özelliği Olarak Cehalet

Kur'an bağlamında ele alınca cehalet kavramının, tek ve hakiki bilgi olan Allah'ın varlığı ve birliği bilgisini hakkıyla kavrayamayıp, bu bilginin gereği gibi hareket etmemek hatta tam tersi hareketler sergilemek olduğunu ifade etmiştik. Cahiliye dönemi ise bu anlamda bu tür davranışların sergilendiği bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem Allah'ın varlığı ve birliğini inkâr, Allah dışında başka ilahlar edinme, Allah'ın emir ve yasaklarını yok sayma gibi kısaca gayri İslami tutumların mevcut olduğu bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu anlamda birçok âlim cahiliye kelimesini İslam kelimesinin tam tersi bir anlamı ifade ettiğini söylemişlerdir.⁹⁹

İslam öncesi toplumlara baktığımızda, onların, hayatlarını idame ettiren, kendileri açısından iyiyi kötüyü ayıran, kültür, sanat ve şiir şölenleri yapan, yazma ve okumayı bilen, savaş tekniğinden haberdar olan kimseler olduklarını görürüz. Bütün bu vasıflara sahip olmalarına rağmen onların davranışlarının "cahiliye" şeklinde nitelendirilmesinin sebebi, her türlü bilgilerinin yüzeysel ve mutlak hakikati idraktan yoksun olmasıdır.¹⁰⁰ Ayrıca Kur'an bağlamında ele alınca bu tür bilgilere sahip olmak âlim bir insan veya aydın bir toplum olmak anlamına gelmemektedir. Çünkü kişi veya toplumlar ne zaman ki bu bilgiler ışığında Allah'ın varlığı ve birliği hakikatine ulaşır ve bu hakikat doğrultusunda hayatlarını idame ettirirlerse - ki bunun adı İslam olmaktadır- işte o zaman âlim bir insan veya aydın bir toplum olma hüviyetine erişmiş olurlar.

Kur'an-ı Kerim'de cahiliye döneminin bazı özellikleri vurgulanmaktadır. Bu özellikleri konu edinen ayetlerin ilkinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

⁹⁹ İzutsu. s. 233-234.

¹⁰⁰ Bilgiz. s. 300.

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْنَا مِنَ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَهُ نَعَّاسًا يَعْتَشَى طَائِفَهُ مِنْكُمْ وَطَائِفَهُ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنْ الْأَمْرُ كُلُّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قَاتَلْنَا هَهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

“Derken, Allah size bu derin üzüntü ve kederin ardından bir güven duygusu bahşetti ve bu duygu içinizdeki samimi müminlere uykudan önceki tatlı uyusukluk hâline benzer bir dinginlik ve huzur verdi. Bozgun sırasında canlarının derdine düşen bir grup münafik ise cahiliye devri düşüncesine benzer şekilde Allah’la ilgili birtakım yanlış ve yersiz düşüncelere kapılarak, ‘Bu savaş kararı alınırken bize fikir danışan oldu mu ki?!’ diye söylendiler. (Ey Peygamber!). De ki o münafıklara: ‘Zafer de hezimet de bütünüyle Allah’ın takdirine bağlıdır.’ Ne var ki onlar sana açıkça ifade edemedikleri iman zaafiyetlerini içlerinde saklayarak, ‘Savaş kararı alınmasında bir yetkimiz, bir dahlimiz olsaydı bugün burada yok yere can kaybetmezdik.’ diyorlar. (Ey Peygamber!) De ki onlara: ‘Sizler evlerinizde bile olsanız, içinizden ölümü takdir edilenler yine de evlerinden çıkıp öldürülecekleri yere kadar gider ve orada öldürülürlerdi.’ Bu savaşta olup biten her şey, Allah’ın kalplerinizdeki imanı yoklaması, kalplerinizi şüphe ve vesveseden arındırması için bir vesileydi. (Umutmayın ki) Allah kalplerdeki tüm duygu, düşünce ve niyetleri bilir.”¹⁰¹

Uhud Savaşındaki bozgunun ardından yüce Allah Müslümanları büyük kederlere uğrattıktan sonra, cesaret ve metanetini yitirmeden, eninde sonunda Hz. Peygamber’in zafere kavuşacağına inanan ve onunla birlikte düşmana karşı var gücüyle vuruşan bir guruba hafif bir uyuklama hali vererek dinlenmelerini ve heyecanlarının yatışmasını sağlamıştı. Almış oldukları yaralardan dolayı acılar içerisinde olmalarına rağmen kendilerini güvende hissetmişlerdir. Savaşa katılanlardan bir grup ise canlarının derdine düşüp kendilerinden başka bir şey düşünmüyorlardı. Bunlar, her ne kadar mümin görünüyorsa da gerçekte inanmamış oldukları için dini ve Hz. Peygamber’i savunmak gibi bir kaygıları bulunmayan münafıklardı. Savaşa sırf ganimet almak veya fitne çıkarmak maksadıyla katılmışlardı. Ancak

¹⁰¹ 3.Âl-i İmran | 54.

müminleri huzura kavuşturan uyku bunları sarmamış, dolayısıyla korkuları arttıkça artmıştı. Savaşın seyri müminlerin aleyhine döndüğü için onlardan intikam ahırcasına duygularını ortaya koyuyor ve Cahiliye kafasıyla haksız yere Allah hakkında kötü şeyler düşünüyor ve Hz. Muhammed'in peygamberliği hakkında tereddüt uyandıracak sözler söylüyorlardı.¹⁰² Bu münafıklar şöyle diyorlardı: "Bu işte bizim bir fikrimiz yok. Eğer bu hususta bizim fikrimiz sorulsaydı savaşa çıkmazdık."¹⁰³ Başka bir görüşe göre de münafıklar Hz. Peygamber'e, "Bu işten bize bir yarar var mı?" diyerek bu savaşta kendileri için herhangi bir çıkar bulunmadığını vurgulamak istemişler; kendi aralarında da "Bu işten bizim bir çıkarımız olsaydı burada öldürülmezdik" demişlerdir.¹⁰⁴

Münafıkları bu sözleri söylemeye iten temel düşünceye Kur'an "cahiliye zannı" ismini vermektedir. Böyle bir düşüncenin dolayısıyla bu türlü söylemlerin hakikatle bir ilgisi yoktur. Bu nedenle böyle bir düşünce cahiliye zannı olarak isimlendirilmiştir.¹⁰⁵ Nitekim cahiliye döneminde de Allah hakkında hakikatin dışında birtakım yalan yanlış bilgiler ileri sürülmüştür. Bu nedenle münafıkların da buna benzer bir takım asılsız düşüncelere sahip oldukları vurgulanarak onların bu düşünceleri "zanne 'l-cahiliye" şeklinde nitelendirilmiştir.

Yine cahiliye döneminin konu edinen bir ayette Yüce Allah Şöyle buyurmaktadır:

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَتَّغَوْنَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

*"Demek o Yahudiler Allah'ın hükümlerini bir yana bırakıp müşrik Araplar arasında öteden beri hüküm süren menfaatçilik, adaletsizlik gibi anlayışlara dayanan (cahiliye) hüküm ve uygulamalara rağbet ediyorlar! Oysa Allah'tan daha güzel, daha mükemmel hüküm sahibi olan kim vardır? Ama gel gör ki bu hakikati ancak gerçek iman sahibi olanlar anlar."*¹⁰⁶

¹⁰² Komisyon, I, 693-694.

¹⁰³ Taberî, III, 485.

¹⁰⁴ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethü 'l-Kadir*, Beyrut 1998, I, 448-449.

¹⁰⁵ Zemâhşerî, I, 643.

¹⁰⁶ 5.Mâide 50.

Nadiroğulları ve Kureyzaoğulları aralarındaki bir kan davasını çözmek için Allah Resulü'nün hakemliğine başvurmuşlardır. Allah Resulü bu iki kavim arasındaki bu sorunu adalet ve eşitlik ilkesi gereğince çözüme kavuşturmak isteyince, bu Yahudi kavimleri böyle bir çözüme karşı çıkmışlardır.¹⁰⁷ Çünkü böyle bir çözüm onların yararına olmayacaktır. Bu nedenle ayette Yahudilerin kendi menfaatlerini sağlayan, güçlünün söz sahibi olduğu, mazlumun her zaman ezildiği, ırkçılık taassubunun esas olduğu cahiliye hükmünü istedikleri beyan edilmektedir.

Cahiliye ile bu ayette yalnızca Hz. Peygamber'den önceki tarihsel zaman ifade edilmemiştir. Aynı zamanda ahlaki bir kavrayış eksikliğinin ve bütün kişisel ve toplumsal olguların yalnızca "yararlılık" ilkesine teslim edilmesinin, yani, belli bir amacın veya eylemin, söz konusu kişinin veya mensup olunan toplumun menfaatleri açısından yararlı olup olmadığı endişesinin karakterize ettiği her türlü durum ifade edilmiştir. Bu "yararlılık ilkesi", bütün semavi dinlerin tebliğ ettiği ahlakilik kavramına temelde ters düşmesi nedeniyle Kur'an'da "cahiliye kanunu" (hükmü) olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁸

Bir başka ayette cahiliye adetleri şu şekilde beyan edilmiştir:

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ
إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ النَّبِيِّ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

"(Dışarı çıkmayı gerektiren bir durum olmadıkça) evlerinizde vakarınızla oturun. Eski cahiliye döneminde olduğu gibi, süslenip püstenerek sokağa çıkmayın. Namazı hakıyla kılın; zekâtı verin; Allah'a ve elçisine her daim itaat edin. Ey Peygamber'in hane halkı! Allah bütün bu emirleriyle sizi her türlü manevi kirden arındırmak, günah ve dedikodudan uzak tutup tertemiz kılmak istiyor".¹⁰⁹

Bu ayetin tam kavranabilmesi için "teberrüc" kelimesinin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Arapçada teberrüc kelimesi başkalarının önünde açılıp saçılmak anlamına gelir. Bu kelime kadın için kullanıldığında ise şu üç anlama gelir. Bunlardan *birincisi* kadının yüzünün ve vücudunun cazibesini insanların önünde

¹⁰⁷ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, Beyrut 2003, I, 334.

¹⁰⁸ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, ter. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul 2002, s.201.

¹⁰⁹ 33.Ahzâb 33.

göstermesi; *ikincisi* takılarını ve elbisesinin süsünü başkalarına göstermesi; *üçüncüsü* yürüyüşü, endamı ve işvesi ile dikkat çekip kendini ortaya koymasındır.¹¹⁰

Kadının yüz ve vücudunu ortaya koyarak ve ziynetlerini, güzel elbiselerini göstererek, endamlı bir şekilde yürütmesi İslam ahlakına uygun bir davranış değildir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Allah'ın emir ve yasaklarını yok sayarak hareket etmek olan gayri İslami tutumların hepsi cahiliye geleneğinin bir yansımasıdır. Bu nedenle de ayette vurgulanan olumsuz davranışın adı "*teberrücü'l-cahiliye*" olmaktadır.

Son olarak da cahiliye insanının hiçbir otorite tanımaz tavrı üzerinde şu şekilde durulmuştur:

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ
وَالرَّمَمْتُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

"(Hudeybiye antlaşması yazıya geçirilirken) o kâfirlerin/müşriklerin yürekleri (her zaman olduğu gibi) onulmaz cahiliye taassubu için çarpıyordu. (Onlar içlerindeki kibir ve küstahlığı dışa vurduklarında) Allah, elçisinin ve müminlerin kalplerine bu küstahlığı sükûnet ve serinkanlılıkla karşılama duygusu ilham etmiş ve onların tevhid inancına bağlılıklarını güçlendirmişti. Zaten onlar buna hem layık hem de ehildiler." ¹¹¹

Kur'an-ı Kerim'de geçen cahiliye tezahürlerinden sonuncusu "*hamiyyete'l-cahiliye*" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Hamiyyet kelimesi izzet-i nefis, şiddetli öfke, burnu büyüklük, kendini beğenmişlik anlamlarına gelmektedir.¹¹² Cahiliyet hamiyeti ise, bir kişinin sırf kendi şöhreti ve gururu uğruna veya kendi menfaati peşine düşüp bilerek uygunsuz bir işi yapmasıdır.¹¹³

Hamiyyete'l-cahiliye şeklinde müşriklerin kibrine, kendini beğenmişliğine, Allah ve Resulü dâhil hiçbir otoriteye boyun eğmeyişlerine yapılan atıf, onların Hz. Peygamber'e ve görevine karşı takındıkları genel tutumun bir özelliği olmasına

¹¹⁰ Mevdûdî, IV, 413.

¹¹¹ 48.Fetih 26.

¹¹² Zemahşerî, V, 548, İsfahânî, s. 54, Sâbûnî, Muhammed Ali, *Saffetü'l-Tefasir*, İstanbul ts., III, 226.

¹¹³ Mevdûdî, V, 425.

rağmen, bu ayette özel olarak vurgulanmasındaki asıl sebep, Hudeybiye’de Hz. Peygamber ile Mekkeli müşrikler arasında yürütülen müzakereler sırasında meydana gelen olaylardır. Nitekim Müşrikler Hudeybiye sulhunun metni yazılırken “Rahman ve Rahim” ve “Bu, Allah’ın Peygamberi Muhammed tarafından yapılan bir anlaşmadır.” cümlesindeki “Allah’ın peygamberi” ifadelerine itiraz etmişlerdir.¹¹⁴ Bu ise müşriklerdeki kendi onur ve şerefini düşürecek hiçbir şeyi kabul etmeyen, şerefine hanel getirecek, kendisini küçük düşürecek en ufak bir hareketi şiddetle reddeden korkunç bir şeref ihtirasını göstermektedir.¹¹⁵ İslam ise tam bir teslimiyeti ve Allah’ın huzurunda boyun eğmeyi gerekli kılmaktadır. Bu ise cahiliye mantığının tam tersi bir olgudur. İşte bu nedenle ayette müşriklerin bu olumsuz tavrı “hamiyyete’l-cahiliye” şeklinde ifade edilmiştir.

Kur’an’da cahiliye tezahürleri olarak karşımıza çıkan “zanne’l-cahiliye, hükme’l-cahiliye, teberrücü’l-cahiliye ve hamiiyyete’l-cahiliye” ifadeleri dönemin gayri İslami tutumlarını ortaya koyması açısından önemlidir. Bu dört olgu da ortaya çıkan ortak nokta ise Allah’ın varlığı ve birliğini kabul etmeyerek, Onun emir ve yasaklarına riayetsizlik etmek ve hatta tam tersi hareketlerde bulunmaktır. Öne çıkan bu dört olgu ile dönemin düşünce sisteminin ve davranış şekillerinin nasıl olduğunu ve neye dayandığını görebilmekteyiz. Aynı zamanda ifade edilen bu dört kavram, adı geçen döneme ve aynı tutumların sergilendiği benzer dönemlere niçin cahiliye adının verildiğinin ortaya konulması açısından önemlidir.

2.2.4. Bir Kavme Sıfat Olması Açısından Cehalet

Cehalet kavramı Kur’an’da insana¹¹⁶ veya bir döneme¹¹⁷ sıfat olmasının yanı sıra toplumlara¹¹⁸ da sıfat olarak kullanılmıştır. Bu türlü bir sıfat ile nitelendirilen bir toplumu konu edinen ayette Yüce Allah Şöyle buyurmaktadır:

¹¹⁴ Zemahşeri, V, 548.

¹¹⁵ İzutsu, s. 235; Altıntaş, *Ramazân, Bütün Yönleriyle Cahiliye*, Konya 1990, s. 35.

¹¹⁶ 33. Ahzâb 72.

¹¹⁷ 48. Fetih 26.

¹¹⁸ 7. A`raf 138.

وَلَوْ أَنَّا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَخَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوۡا اِلَّا اَنْ يَّشَاءَ
اللّٰهُ وَلٰكِنْ اَكْثَرُهُمْ يَّجْحِلُوْنَ

“(Ey Peygamber!) O müşriklere (keyfi istekleri doğrultusunda) melekler indirsek, ölüler de dirilip onlarla konuşsa, dahası (senin gerçek peygamber, Kur’an’ın da Allah’ın kelamı olduğuna delil teşkil edecek) tüm mucizeleri gözlerinin önüne sersek, Allah dilemedikçe onlar yine de imana gelmezler. Lakin onların hiçbiri bu gerçeğin idrakinde değildir.”¹¹⁹

Şayet müşriklere, gözleriyle görecekları Melekler indirilse ve gözlerinin önünde ölüler diriltirse ve onlar da Hz. Peygamber’in doğruluğunu ispat için kendileriyle konuşmuş olsalar bile yine Allah dilemedikçe iman edecek değillerdi. Fakat onların çoğu, her şeyin, Allah’ın elinde olduğu hususunda cehalet içindedirler.¹²⁰ Zaten müşrikler Allah’ın varlığı ve birliği konusunda da tam bir cehalet içerisindedir. Bunun neticesi olarak da Allah’ın tek hâkim olduğu ve O dilemedikçe hiçbir şeyin vuku bulmayacağı bilgisinden de yoksunlardır ve bu yüzden cahillerdir.

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرٰٓءِٖلَ الْيَمَّٓةَ فَاتَوَّۡا عَلٰى قَوْمٍ يَّعْبُدُوْنَ عَلٰى اَصْنَامٍ لَّهُمْ قَالُوۡا يَا مُوسٰٓى اجْعَلْ لَّنَا اِلٰهًا كَمَا
لَهُمُ الْاِلٰهَةُ قَالِ اِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُوْنَ

“Yine biz, İsrailoğulları’nı sağ salım bir şekilde denizin karşı yakasına geçirdik. Zaman sonra, (Sina Yarımadası’nda sığır suretinde) hirtakım putlara tapan bir halkla karşılaştılar. Bunun üzerine, “Musa!” dediler, “Bize de hunlarınkine benzer tanrılar edinsen.” Musa, “Belli ki siz ağzından çıkan kulağı duymayan bir topluluksunuz.” dedi¹²¹

İsrailoğulları büyük mucizeleri bizzat görmüş olmalarına ve Allah kendilerine birçok nimetler bahsetmiş olmasına rağmen onlar tüm bu gerçekleri yok sayarak hakikatin tersi hareket ederek Allah’ın birliği hususunda gaflete düşüyorlar ve bu nedenle de cehaletle nitelendiriliyorlar. İsrailoğulları Hz. Musa’nın kendilerine sunduğu vahiy bilgisinin ve onca nimetin ve bizzat müşahede ettikleri mucizelerin

¹¹⁹ 6.En’âm 111.

¹²⁰ Taberî, V, 311.

¹²¹ 7.A’râf 138.

gereğini yerine getirmiyorlar ve bile bile Allah'a şirk koşuyorlar ve yine bu sebeplerle “cahil” toplum olarak karşımıza çıkıyorlar.

وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلَكِنِّي
أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ

“Nuh sözlerine şöyle devam etti: ‘Ey kavimim! Ben Allah’ın ayetlerini tebliğ karşılığında sizden ücret istemiyor, mükâfat beklemiyorum. Benim mükâfatımı Allah verecektir. Ayrıca şunu bilin ki ben sizin rezil-sefil diyerek aşağıladığınız müminleri yanımdan kovacak da değilim. (Velew ki kovacak olsam), onlar yarın bir gün rablerine kavuşacaklar; (o zaman benden şikayetçi olmazlar mı?!) Görüyorum ki siz (müminleri aşağılamak ve onları yanımdan kovmamı istemekle) çok yanlış bir iş yapıyorsunuz.”¹²²

Bu ayette Hz. Nuh, kavmine diğer bütün peygamberler gibi tebliğ vazifesini yerine getirdiğini ifade ederek, onlardan bunun karşılığı olarak bir şey istemediğini beyan ediyor. Ayrıca Hz. Nuh, bu müşriklerin bir önceki ayette¹²³ yer alan ashabını küçümseyici sözlerine de karşılık vermektedir. Ancak müşrikler eninde sonunda hepsinin Rablerine kavuşacaklarının ve küçümsedikleri o insanların aslında kendilerinden daha hayırlı olduklarının farkında değillerdir. İşte bu hakikatten bihaber olan bu insanlar cahillikle nitelendirilmektedirler.

أَيُّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ

“Siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere mi varıyorsunuz? Doğrusu siz ne yaptığınızı bilmez bir toplumsunuz.”¹²⁴

Bu ayette Hz. Lut kavmine yöneliyor ve onların yapmış olduğu yanlışı ortaya koyarak onların yaptıklarını cehalet şeklinde nitelendiriyor. Çünkü onlar şehvî arzularına uymaktadırlar. Fakat gayri ahlaki ve ceza gerektiren bu şehvet tutkusunun, nasıl bir cezayı gerektirdiğini bilmiyorlar. Oysa Allah’ın cezası başlarına inmeye hazır, fakat onlar bunu hissetmeyecek kadar gâfil ve bu ahlaksızlığa dalmış

¹²² 11.Hûd 29.

¹²³ 11.Hûd 28

¹²⁴ 27.Neml 55.

durumdadırlar.¹²⁵ Onlar yaptıklarının fuhuş (kötülük) olduğunu bile bile, bu gerçeği bilmeyenler gibi davranıyorlar.¹²⁶ Bilgilerinin gereğini yerine getirmeyerek bilerek kötülüğe devam ediyorlar ve bu nedenle “cahil” ismini alıyorlar.

قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَكِنِّي أَرَىٰكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ

“Bunun üzerine Hûd şöyle dedi: ‘Azabın ne zaman geleceğini ancak Allah bilir. Ben sadece bana vahyedilen gerçekleri size anlatıyorum. Ama görüyorum ki siz öğüt ve nasihatlerimin kıymetini bilmeyen bir topluluksunuz.’”¹²⁷

Hûd (a.s.)’ın kavmi kendilerinin tehdit edildiği azabın biran önce gelmesini alaycı bir üslupla peygamberden istiyorlar. Mahiyetini bilmedikleri bu azabı bu şekilde arzulamaları onların cehaletinin bir göstergesidir. Ayrıca hakikatin farkında olmaksızın peygamberi yalanlamaları da onların “cahil” olarak nitelendirilmesine sebep olmaktadır.

Yukarıda ele aldığımız beş ayette cehalet kavramı farklı sebeplerle farklı toplumlara sıfat olarak kullanılmıştır. Ancak temelde hepsinin cehaletinin kaynağı aynıdır. İsmi geçen tüm kavimler Allah’ın varlığı ve birliği konusunda tam bir gaflet içerisindeyler. Bu hakikati tam olarak kavrayamadıklarından dolayı onun gereği gibi hareket etmekten de acizlerdir. Bilgisizliklerinden kaynaklanan bu gayri İslami davranış tezahürleri neticesinde de “cahil” olarak isimlendirilmişlerdir.

2.2.5.İnsanın Özelliği Olarak Cehalet

Kur’an’da cehalet kavramı doğrudan insanın fitratında bulunan bir özellik olarak beyan edilmiştir:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

¹²⁵ Mevdûdi, IV, 127.

¹²⁶ Zemahşeri, IV, 462.

¹²⁷ 46.Ahkaf 23.

"Biz emaneti (irade ve mükellefiyeti) göklere, yere ve dağlara teklif ettik. Fakat onlar bu teklifin ağır sorumluluğunu üstlenmekten ve hakkını verememekten korkup kaçındılar. Bu ağır sorumluluğu insanoğlu yükledi. Hiç şüphe yok ki (kâfirlik, müşriklik ve münafıklığı tercih eden) insan gerçekten çok zalim, çok cahildir." ¹²⁸

Bu ayette insanın kendi doğasında bulunan cehaletten bahsedilmektedir. Burada iki önemli husus öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi yüklenen emanetin mahiyetinin, ikincisi ise insanın nitelendirildiği zalim ve cahil kavramlarının mahiyetinin ne olduğudur.

Emanetin mahiyeti hususunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Bazı müfessirler emanetten kastedilenin insana verilen hilafet vazifesi olduğunu, ¹²⁹ bazı müfessirler ise Allah'ın emir ve yasakları yani şer'i yükümlülükler olduğunu, ¹³⁰ beyan etmişlerdir. Aynı şekilde insana yüklenen bu emanetin akıl ve irade yani iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etme gücü olduğunu ifade edenler de vardır. ¹³¹ Emanetin içeriğinde ister hilafet olsun, ister şer'i yükümlülükler olsun bu türlü bir emaneti taşıması için insanın öncelikli olarak bir irade ve akla ihtiyacı vardır.

Allah insana bahsettiği akıl ve irade nimetleriyle, ona bu emaneti taşıyabileceği potansiyeli vermiştir. Bu verilen nimetleri, insan hakkıyla kullanarak Yüce Yaratıcının ona verdiği sorumlulukları yerine getirecektir. İşte o zaman "mümin" adını alacaktır. Ancak verilen bu nimetleri hakkıyla kullanmayıp Allah'ın emir ve yasaklarından yüz çevirirse "zalim ve cahil" adını alacaktır. Nitekim daha sonra gelen ayette emanetin gereğini yerine getirmeyenlerin azaba uğrayacağı, bunun yanı sıra müminlerin Allah'ın rahmetine ulaşacakları beyan edilmiştir. ¹³² Bu nedenle ayette geçen zalim ve cahil nitelendirmeleri tüm insanlar için değil bu emanete hakkıyla riayet etmeyen müşrik, kâfir ve münafıklar için kullanılmıştır. ¹³³ Bu grup

¹²⁸ 33.Ahzâb 72.

¹²⁹ Mevdûdi, IV, 465.

¹³⁰ Bkz. Taberî, X, 339-340.

¹³¹ Esed, s. 868.

¹³² 33.Ahzâb 73.

¹³³ Râzî, IX, 188.

insanlar cahillerdir çünkü irade ve aklın gereğini yerine getirmediler,¹³⁴ kendilerine sunulmuş olan bu emanetin kıymetini bilmediler, neticede karşılaşacakları cezanın mahiyetini idrak edemediler.¹³⁵

2.2.6. Bir Davranış Şekli Olarak Cehalet

Kur'an'da cehalet kavramının bir davranış şekli olarak geçtiği ilgili ayetlerde cehalet genel olarak “*hakikatin tersi davranışlar ortaya koymak*” anlamına gelmektedir. Ancak bu davranışları ortaya koyarken hakikatin farkında olup olmama konusunda ayırım söz konusudur. Yani bu ayetlerde cehaletin bir davranış şekli olarak ortaya çıkması ortak nokta iken cehaletin epistemolojik boyutu noktasında farklılıklar söz konusudur. Bu anlamda bu ayetleri iki kısımda incelememiz mümkündür:

2.2.6.1. Hakikate bile bile ters davranmak

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

“Allah’ın kabul buyurmayı vaat ettiği tövbe, nefesine hâkim olamayarak günah işleyen ve fakat ardından pişmanlık duyup o günahattan vazgeçen kimselerin tövbesidir. Allah’ın tövbelerini kabul buyurduğu kimseler işte böyle kimselerdir. Allah samimiyetle tövbe edenleri bilir; O’nun her hükmü ve fiili mutlak isabetlidir.”

136

Yine başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

¹³⁴ Esed, s. 868.

¹³⁵ Râzî, IX, 188.

¹³⁶ 4. Nisâ 17.

“ (Ey Peygamber!) Ayetlerimize yürekten inanan o fakir müminler sana geldikleri zaman onlara şu müjdeyi ver: “Selam olsun size! Gözünüz aydın; rabbiniz (bilhassa mümin kullarına karşı) şefkat ve merhameti kendine ilke edinmiştir. Sizden kim iradesine hâkim olamayarak kötü bir iş yapar, ama ardından tövbeye yönelip kendini ıslah ederse bilsin ki Allah çok affedici, çok merhametlidir.”¹³⁷

Yine cehalet aynı anlamda şu şekilde kullanılmıştır:

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

“(Ey Peygamber!) Senin rabbin, iradesine hâkim olamayarak günah işleyen, ardından tövbe edip kendini ıslah eden kimselerin yanındadır. Bunun da ötesinde rabbin onlara karşı çok affedici çok merhametlidir.”¹³⁸

Bu ayetlerde geçen “بِجَهَالَةٍ” ifadesi bilgisizlik, bilgiden tamamıyla yoksun olmak anlamını içermemektedir. Çünkü günahı işleyen kişi, eğer onun günah olduğunu bilmiyorsa ona bir ceza yoktur ve tövbe etmesi de gerekmez.¹³⁹ Ancak bu ayette geçen günahı işleyen kişi, davranışının günah olduğunu bilmektedir, ancak nefesine ve hevasına uyduğu için bu günahı bile işlemektedir.¹⁴⁰ Yani yaptığı davranışın günah olduğu bilgisinin gereği olarak günahtan uzaklaşmak yerine, bu günah olan davranışı ortaya koymaktadır. Bu şekilde hakikatin gereği gibi davranılmadığı için yaptıkları davranış “cehalet” ismini almaktadır.

2.2.6.2.Hakikate bilmeyerek ters davranmak

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُنُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“(Ey Müminler!) Kendilerini Allah yoluna adayan ve bu yüzden çarşı-Pazar dolaşıp ticaret yapma imkânı bulamayan fakirlere özellikle/öncelikle yardım edin. Gerçek hâllerini bilmeyen biri, onları el açıp yardım dilenmekten hayâ ettikleri

¹³⁷ 6.En`âm 54.

¹³⁸ 16.Nahl 119.

¹³⁹ Râzî, VI. 5.

¹⁴⁰ Zemahşeri, II, 41-42.

için- zengin sanır. Ama sen onları simalarından (gerek sıkılğan hâllerinden, gerek üzerlerindeki fakirlik izlerinden) tanırsın. Onlar kimseye el açmazlar. Hiç şüphemiz olmasın ki Allah yaptığımız her yardımı bilir ve mükâfatını verir."¹⁴¹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصِحُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

*"(Ey Müminler!) Dinî ve ahlâkî duyarlılığı zayıf birisi size önemli bir haber getirdiğinde o haberin doğru olup olmadığını iyice araştırın. Yoksa işin aslını bilip etmeden birtakım insanlara zarar verirsiniz, sonra da yaptığınıza pişman olursunuz."*¹⁴²

Yukarıda verilen ilk ayette Allah, Müslümanlara, kendilerini tamamen İslâm hizmetine adanmış, bu nedenle de hayatlarını kazanamayan kimselere yardım etmelerini emretmektedir. Hz. Peygamber döneminde Ashab-ı Suffa denilen sahabe grubu bu tür bir topluluktur. Onlar her an Hz. Peygamber'in hizmetindeydiler. Hz. Peygamber de onlara İslâm'ı öğretiyor ve İslâm'a hizmet için onları eğitiyordu. Ashab-ı Suffa öğrendiklerini başkalarına aktarıyor ve Hz. Peygamber'in emriyle çeşitli görevlere ve seferlere gidiyorlardı. Böyle kişilerin özellikle yardıma muhtaç oldukları açıktır; çünkü bunlar, tüm zamanlarını İslâm'a hizmetle geçirmektedirler ve maiyetlerini kazanmaya ayıracakları vakitleri yoktur.¹⁴³ Ancak hallerinden anlamayanlar onları, iffetlerinden dolayı dilenmediklerinden, zengin zannederler.¹⁴⁴ Aslında bu grup insanlar fakirlerdir hakikat böyle olmasına rağmen onları tam olarak tanımayan insanlar bu hakikatin tersi bir düşünceye sahip olurlar. İşte ayette geçen "cahil" kelimesi bu hakikati bilmeyenler için kullanılmıştır.

İkinci ayetin sebab-i nüzulü şu şekilde aktarılmaktadır: Velîd b. Ukbe, Beni Mustalık kabilesinin zekât vergisini toplamak üzere gönderilir. Velîd yolda iken birisi, bu kabileden silahlı bir grubun yola çıktığı haberini getirir. Velîd, onların savaşmak için çıktıklarını düşünerek geri dönüp Peygamberimize durumu anlatır. O da haberin doğru olup olmadığını araştırmak ve gereğini yapmak üzere Hâlid b. Velîd'i gönderir. Hâlid kabileye yakın bir yerde konaklayarak durumu araştırır; söz

¹⁴¹ 2.Bakara 273.

¹⁴² 49.Hucurât 6.

¹⁴³ Mevdûdî, I, 216.

¹⁴⁴ Taberî, III, 98.

konusu grubun ezan okuyup namaz kıldıklarını, İslâm'a bağlılıklarının devam ettiğini tespit eder ve Medine'ye döner. Sonunda onların, zekât tahsildarı geciktiği için durumu öğrenmek veya zekâta kendi elleriyle Hz. Peygamber'e teslim etmek üzere yola çıktıkları anlaşılır.¹⁴⁵

Bu ayette özellikle vurgulanmak istenen dinî ve ahlâkî duyarlılığı zayıf birisinin getirdiği haberin hakikatinin araştırılmasıdır. Aksi bir durumda bilmeden bir zarara sebebiyet verilebilir. Ayette geçen cehalet kelimesi de işin aslını, hakikatini bilmeden harekete geçmektir ve neticede yanlış bir davranışı ortaya koymaktadır.

Yukarıda ifade edilen iki gurup ayette de cehaletin ahlaki boyutuna vurgu vardır ve her iki gurup ayette de hakikatin gereği yerine getirilmemektedir. Ancak bu ayetler epistemolojik anlamda farklılaşmaktadır. Nitekim birinci gurup ayetlerde hakikatin farkına varılmış ve bu hakikat bile bile yok sayılarak yanlış davranış ortaya konulmuştur. İkinci gurup ayetlerde ise hakikatin farkına varılmamış ve bu hakikaten yoksun olduğu için yanlış davranış ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak cehalet kavramı Kur'an-ı Kerim'de hem insana hem belli bir döneme hem de belli toplumlara sıfat olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde bu kavram Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr eden kâfirler ve müşrikler için kullanıldığı gibi Müslüman kimseler için de kullanılmıştır. Ancak kavram bu iki gurup insan için kullanıldığında farklı anlamlar kazanmaktadır. Nitekim müşrikler için kullanılınca Allah'ın varlığı ve birliğinden yoksun olan ve neticede onun emir ve yasaklarını yerine getirmeyen bir insan profili karşımıza çıkmaktadır. Bu ise tam olarak İslam karşıtı bir anlayış ve yaşayış sistemine sahip olmaktır. Bu kavram Müslümanlar için kullanılınca ise Allah'ın varlığı ve birliği bilgisine sahip olan ancak bunu bir bilinç haline getirip gereği gibi yaşamayan bir insan profili olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁴⁵ Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Seriy. *Meâni'l-Kur'an ve l'rabuh*. Beyrut 1988, V, 36-34; Vâhidî, Ali b. Ahmed, *Eshâbü'n-Nüzûl*, Beyrut 1982, s. 222; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *El-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*. Beyrut 1996, XVI, 205; İbn Âşûr. Muhammed b. Tahrir, *Tahrir ve'l-Tenvir*, Tunus 1984, XVI, 228.

2.3. CAHİL İNSANIN ÖZELLİKLERİ

Cehaletin tanımından da yola çıkarak cahil insanın en önemli özelliklerini bilgisiz olması yahut hakiki bilginin tersi bilgiye sahip olması veya bilgisinin gereğini yerine getirmemesi şeklinde sıralayabiliriz. Kur'an bağlamında ele aldığımız zamanda cahil insanların özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Hakikati tam olarak idrak edemezler bunun için de bir çaba harcamazlar. Hakikat gözleri önüne serilse de bunu görmemekte inat edip aksi hareket ederler.¹⁴⁶
2. Allah'ın kendilerine verdiği sorumluluğun farkına varamaz onun önemini kavrayamazlar. Bu sorumluluk gereği Allah'ın kendilerine bahşettiği akıl ve iradeyi yerli yerinde kullanmazlar.¹⁴⁷
3. Allah'a tam bir teslimiyetle teslim olmazlar. Onlar malları, canları tehlikeye girince inançlarından taviz vermekten geri durmazlar çünkü iman kalplerine tam olarak yerleşmemiştir.¹⁴⁸
3. Şehvetlerinin, heva ve heveslerinin peşinde koşarlar. Dünyalık arzu ve menfaatleri uğruna Allah'ın emir ve yasaklarını çiğnerler.¹⁴⁹
4. İşin sonunu düşünemezler. Özellikle işledikleri günahlarının sonunun nereye varacağını, cezalarının nasıl olacağını fark edemezler.¹⁵⁰
5. İnsanın fitratının dışında gayri ahlaki işleri yaparlar.¹⁵¹
6. Ağızlarından çıkanı kulakları duymaz ve bu tür insanlar kaba ve küstahça davranışlar sergilerler.¹⁵²
7. Cahiller olayların deruni tarafına vakıf olamazlar çok sığ ve yüzeysel düşünürler. Aynı zamanda Allah'ın kudretini görmezden gelirler.¹⁵³

¹⁴⁶ 7.A`râf 138.

¹⁴⁷ 33.Ahzâb 72.

¹⁴⁸ 2. Âl-i İmran 154.

¹⁴⁹ 12.Yûsuf 33.

¹⁵⁰ 4.Nisâ 17; 6.En`âm 54.

¹⁵¹ 27.Neml 55.

¹⁵² 25.Furkân 63; 28. Kasas 55.

8. Allah'a inansalar bile nefislerinin kendilerini davet ettiği kötülükleri yapmaktan geri durmazlar.¹⁵⁴

9. Boş ve yararsız işlerle uğraşırlar. Anlamsız ve faydasız isteklerde bulunur ve gereksiz sorular sorarlar.¹⁵⁵

10. Üzerinde ciddiyetle durulması gereken konularda dahi alay eder ve bunları küçümserler.¹⁵⁶

11. Hakkında kesin bilgiye sahip olmadıkları konularda bile düşünmeksizin öne atılırlar.¹⁵⁷

12. Kendi menfaatleri uğruna başkalarının haklarını görmezden gelirler.¹⁵⁸

13. Kendi nefislerini ilahlaştırıp ötesinde başka bir güç tanımazlar.¹⁵⁹

¹⁵³ 6.En'âm 111.

¹⁵⁴ 12.Yûsuf 89.

¹⁵⁵ 39.Zümer 64.

¹⁵⁶ 2.Bakara 67.

¹⁵⁷ 11. Hûd 46.

¹⁵⁸ 5.Mâide 50.

¹⁵⁹ 48.Fetih 26.

III. BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM BAĞLAMINDA CEHALETİN SEBEPLERİ

Kur'an-ı Kerim, içerisinde geçen birçok kavrama yaygın kullanımı dışında farklı anlamlar yükleyebilmektedir. Hiç şüphesiz bu kavramlardan biride cehalettir. İslam'dan önceki dönemde hilmin ve ilmin zıddı, sığ düşünmek gibi anlamlara gelen bu kavram İslam ile birlikte yeni bir anlam kazanmıştır.¹⁶⁰ Özellikle Kur'an bağlamında ele alınınca bu kavramın tek ve hakiki bilgi olan Allah'ın varlığı ve birliği bilgisini hakkıyla kavrayamayıp, bu bilginin gereği gibi hareket etmemek hatta tam tersi hareketler sergilemek olduğunu ifade etmiştik. Bu bölümde de cehaletin sebeplerini ortaya koyarken Kur'an çerçevesinde yeniden tanımlanan cehalet üzerinde durulacaktır. Konuya geçmeden önce bilgi ve cehalet kavramlarının analizini yapmamız konunun anlaşılması için faydalı olacaktır.

İnsan ile bilgi arasın da ilişki peş peşe iki aşama içinde gerçekleşir. Bu aşamaların ilki insanın bilgiyi alması ve sonrasında davranışa aktarmasıdır. Bunu şu şekilde gösterebiliriz:

Bilgi → İnsan → Davranış

İnsan ve bilgi arasındaki bu iki aşamadan birincisi epistemolojik boyut, ikincisi ise ahlaki boyut olarak ifade edilebilir.

Bilgi $\xrightarrow{\text{Epistemolojik}}$ İnsan $\xrightarrow{\text{Ahlaki}}$ Davranış

Bu iki aşamada gereği gibi gerçekleşirse insan âlim olur. Yani kişi hakikati bilir ve gereği gibi hareket ederse âlim olur. Kur'an-ı Kerim'de geçen "*Muttaki, Muhtlis ve Muhsin*"¹⁶¹ gibi isimlerle anılan Müslümanlar bu grupta yer almaktadır:

Bilgi $\xrightarrow{+}$ İnsan $\xrightarrow{+}$ Davranış = Âlim

Bu iki aşamadan herhangi biri veya ikisi gerçekleşmez ise insan cahil olur.

¹⁶⁰ İzutsu, s.231-251.

¹⁶¹ 2.Bakara 2-6,112; 15.Hicr 40; 31.Lokmân 3-4.

Cehaletin sebeplerinden ilki insanın bilgisiz olmasıdır. Bu sebep yani insanın bilgiden yoksun olması cehaletin epistemolojik boyutu ile ilgilidir. Kur'an'da bu tür insanlar "Kâfir ve Müşrik" gibi isimlerle anılmaktadır. Çünkü bu insanlar Allah'ın varlığı ve birliğine inanmaz (bu hakikatten yoksun) ve bu nedenle de Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmezler. Yani hem bilginin epistemolojik hem de ahlaki boyutunda eksiklik söz konusudur. Bunu şu şekilde gösterebiliriz:

Bilgi $\xrightarrow{-}$ İnsan $\xrightarrow{-}$ Davranış = Cahil (Kâfir)

İnsan bilgi sahibi olur ancak bilgisinin gereği gibi hareket etmezse yine cahildir. Bu aşamada ise bilginin ahlaki boyutunda eksiklik söz konusudur. Bu tür insanlar inanırlar ancak Allah'ın emir ve yasakları konusunda zayıflık gösterirler bu nedenle de günahkâr olurlar. Yukarıda Nisâ sûresi on yedinci ayette bahsi geçen cahil insanları bu gurupta zikredebiliriz.

Bilgi $\xrightarrow{+}$ İnsan $\xrightarrow{-}$ Davranış = Cahil (Günahkâr)

İnsan, Allah'ın varlığı ve birliği bilgisine sahip değildir ancak olması gereken bu bilginin gereği gibi hareket eder yani güzel ve iyi davranışlar sergilerse davranışı bilinçsiz bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu için yine cahil olarak isimlendirilir:

Bilgi $\xrightarrow{-}$ İnsan $\xrightarrow{+}$ Davranış = Cahil (Kâfir)

Kur'an bağlamında bu kişi kâfirdir ve yaptığı amellerin de bir ehemmiyeti yoktur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

مِثْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ

"Rahlerine nankörlük eden, O'nun ibadete layık yegâne ilah/tanrı olduğu gerçeğini reddeden kimselerin iyilik namına yaptıkları işler fırtınalı bir günde rüzgârın saçıp savurduğu küllere benzer. Onlar, iyilik diye yaptıkları şeylerden

(ahirette) hiçbir fayda görmeyecekler. İşte en büyük kayıp, en beter hüsrân budur!"¹⁶²

Bu ayette Allah Teâlâ, kendisine kulluk etmeyen, Peygamberlerini yalanlayan ve amellerini sağlam temellere oturtmayan kâfirlerin, dünyada yapmış oldukları amellerini, şiddetli bir fırtınanın savurduğu küle benzetiyor. Rüzgâr nasıl bu külden hiçbir zerre bırakmaz, savurup götürürse ahirette kâfirlerin amellerinden de hiçbir şey ellerinde kalmaz.¹⁶³ Bu nedenle amel bilginin gereği olmalıdır, bilinçsizce yapılan bir amelin ehemmiyeti yoktur.

Görüldüğü gibi cehaletin farklı yönleri mevcuttur. Ancak cehalet hangi şekilde olursa olsun epistemolojik ve ahlaki boyuttan bağımsız değildir. Yani cehalet ya epistemolojik ya ahlaki ya da her iki alanda görülen bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde cehaletin ortaya çıkış sebeplerini de ele alırken bu iki boyuttan ayrı düşünemeyiz. Çünkü bu sebepler muhakkak bu iki boyut ile ilişkilidir.

Kur'an-ı Kerim bağlamında ele aldığımızda cehaletin birçok sebebi olduğunu görüyoruz:

3.1. KALPLERİN MÜHÜRLENMESİ

İmanın konusu olan gaybî konuların kalp ile idrak edilip, iman edildikten sonra akıl ile bilgi halini aldığını ifade etmiştik. Yani imanın gerçekleşmesi için kalp önemli ve gerekli bir mekanizmadır. Ancak imanın yeri olan kalbin mühürlenmesi imanın gerçekleşmesine engeldir.

Kur'an-ı Kerim kalbin mühürlenmesini ifade ederken *hatm*¹⁶⁴ ve *tab*¹⁶⁵ olmak üzere iki kelime kullanır. *Hatm*, lügatte isim olarak; eser, iz, alamet

¹⁶² 14. İbrahim 18.

¹⁶³ Taberî, VII, 431-432.

¹⁶⁴ Bkz. 2. Bakara 7; 6. En'âm 46; 42. Şûrâ 24; 45. Câsiye 23.

¹⁶⁵ 4. Nisâ 155; 9. Tevbe 87; 63. Münâfikûn 3.

anlamalarını ifade eder. Fiil olarak ise, bir şeyin içindekini güvenli kılmak için üzerine mühür basılması ve bir şeyin nihayete erdirilmesi gibi manaları ihtiva eder.¹⁶⁶

Kalbin mühürlenmesi anlamında kullanılan diğer bir kelime olan *tab'* da Kur'ân'da hatm kelimesiyle hemen hemen aynı anlamda kullanılmıştır. Nitekim bu kelime de lügatte, basmak, resmetmek, mühürlemek, şekil vermek, yaratılış ve tabiat anlamlarına gelir.¹⁶⁷

Hatm kelimesinin geçtiği bir ayette Allah Teâla şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“(Ey Peygamber!) Kâfîrlikte direnenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için fark etmez. Zira onlar imana gelmezler. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiş, gözlerine perde çekmiştir. Onların hakkı dehşetli bir azaba mahkûm olmaktadır.”¹⁶⁸

Rağîb el-İsfahanî, bu ayetteki “hatm” ifadesini, “Allah’ın, belirlediği yasanın gereğini yerine getirmesi” olarak ele alır ve şu değerlendirmede bulunur: Batıl bir düşünce ve inançta veya haram kılınmış olan gayr-ı meşru fiilleri işletmekte insan, ileri gidip hiçbir surette gerçeğe yönelip bakmazsa, bu hal onun günahları hep hoş ve güzel görmesine yol açar. Böylece onun, ilahî gerçeklere kapalı olması bakımından, sanki kalbine mühür vurulmuş gibi olur.¹⁶⁹

Kalplerin mühürlenmesi ile ilgili ayetlerde bahis konusu edilen mühürleme olayı, maddî değil manevidir; bu durum zihinlere yakınlaştırılması ve daha etkileyici olması hasebiyle vahiy dilinde sanki maddî bir mühür basılmış gibi anlatılmıştır.¹⁷⁰

Allah Teâlâ, bu ayetlerde inkârcıların kalplerini, önemli ihtiyaçlar için yapılan, ancak kapısı mühürlü olduğu için, kullanılmayan evlere benzetmiştir.¹⁷¹ Bu

¹⁶⁶ İsfahanî, s. 205.

¹⁶⁷ İbn Manzûr, II, 1102.

¹⁶⁸ 2.Bakara 6-7.

¹⁶⁹ İsfahanî, s. 206.

¹⁷⁰ Şevkanî, I, 46.

evin kapısı mühürlü olduğu için kullanımı mümkün olmamaktadır. Bunun gibi imanın yeri olan kalp de mühürlendiğinde vahiy nuru içeri sirayet edememektedir. Bu anlamda da asıl görevi olan vahiy idrak ve sonrasında iman hakikatine ulaşma görevini yerine getirememektedir.

Aynı şekilde kalplerin katılaşması, Allah'ın lanet etmesi ve kalplerdeki manevi hastalıklar da iman nurunun kalplere girmesine engel teşkil etmektedir:

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشْفَقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

“Ne var ki bütün bunlara rağmen Allah'ın emirlerine duyarlılık hususunda kalpleriniz katılaştı. O denli katılaştı ki âdeta taş kesildi, hatta sert bir kaya gibi oldu. Hâlbuki öyle taşlar vardır ki içinden ırmaklar fişkirir. Öyle taşlar vardır ki yarılır da içinden pınarlar çıkar. Yine öyle taşlar vardır ki Allah korkusuyla yerinden kopup yuvarlanırlar. (Taşlar bile bağrından su fişkiracak kadar yumuşadığı hâlde sizin kalpleriniz hiç yumuşamıyor. Bilin ki) Allah yaptıklarınızdan bihaber değildir.”¹⁷²

Yine başka bir ayette Yüce Allah bu tür insanlar hakkında şöyle buyurmaktadır:

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ

“(Ey Peygamber!) Yahudiler, “Biz senin söylediklerinden hiçbir şey anlamıyoruz” diyorlar. Hayır, işin aslı öyle değil. Allah onları öteden beri alışkanlık hâline getirdikleri kâfirlik/nankörlük sebebiyle lanetleyip rahmetinden uzaklaştırmıştır. Onlar asla imana gelmezler.”¹⁷³

İnsanın kalbinin mühürlenmesi veya lanetlenmesinin yanı sıra yaptıklarından dolayı manevi hastalıklara da maruz kalacağı ayette şöyle beyan edilmiştir:

فَاعْتَبِهِمْ نَفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

¹⁷¹ Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merağî*, yy., 1946, I, 46-47.

¹⁷² 2.Bakara 74.

¹⁷³ 2.Bakara 88.

"Gerek Allah'a verdikleri sözden dönmeleri, gerek yalan söylemeleri sebebiyle Allah onların kalplerine ölüp gidecekleri vakte kadar kendisinden asla kurtulamayacakları nifak illetini yerleştirdi." ¹⁷⁴

Kalplerin mühürlenmesi veya kalpte manevi hastalıkların ortaya çıkması insanların kendi yapıp ettiklerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Allah hiçbir kulunu kötülüğe sevk etmez ancak insan serbest iradesiyle bu türlü davranışlara yönelir. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ

"Allah insanlara zerre kadar bile haksızlık etmez. Ne var ki insanlar kendilerine zulüm ve haksızlık ederler." ¹⁷⁵

Bu ayet, Allah Teâlâ'nın hiç kimseyi kötülükleri ve gayr-ı meşru şeyleri yapmaya mecbur etmediğine, fakat insanların kendi irâde ve istekleri ile bunlara yöneldiğine işaret eder. ¹⁷⁶ Aynı şekilde Kur'an'da mühürleme olayının Allah'a isnad edilmesi mecazidir. ¹⁷⁷ Çünkü kalbin maruz kaldığı bu durumun oluşmasına sebep olan kulun kendisinin yapıp ettikleridir, sünnetullah gereğince, bu durumu kalpte yaratan ise Allah'tır.

Allah, insanlara işitecek kulaklar, görececek gözler, hissedip idrak edecekleri kalpler vermiştir. Yine aynı şekilde hak ile batılın; doğru ile yanlışın arasını ayırmalarını sağlayacak bütün nimetleri insana vermiştir. Aksine insanlar ise doğru davranmayı ve bu melekelerini gerektiği şekilde kullanmayı reddetmek ve şehvetlerini, dünya lezzetlerini izlemek suretiyle "kendi kendilerine zulmederler". Dolayısıyla bu davranışları onların kalplerini öldürmüştür. Öylesine ki, artık doğru ile yanlışın, iyi ile kötünün arasını ayırt edemez olmuşlardır, zira şuurları da artık ölüdür. ¹⁷⁸

¹⁷⁴ 9.Tevbe 77.

¹⁷⁵ 10.Yûnus 44.

¹⁷⁶ Râzî, VI, 259.

¹⁷⁷ Zemahşerî, I, 164.

¹⁷⁸ Mevdûdî

Yine birçok ayette Allah Teâlâ insanların kalplerinin mühürlenme sebeplerini zikretmiştir:

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا

“Ne yazık ki onlar sözlerinde durmadılar; (tarihin farklı dönemlerinde) kâh Allah'ın ayetlerini inkâr ettiler, kâh hiç hakları olmamasına rağmen kimi peygamberleri öldürdüler, kâh (son peygamberin tebliğine karşı), “Senin söylediklerinden hiçbir şey anlamıyoruz!” dediler. Bütün bu günahlarından dolayı biz de onları lanetledik. Allah onların kalplerini işte bu kâfirlikleri/nankörlükleri sebebiyle mühürledi. Artık onlar imana gelmezler.”¹⁷⁹

Başka bir ayette bu durum şu şekilde beyan edilmiştir:

وَإِذَا مَا أَنْزَلْنَا سُورَةً بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرِيكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

“Yine o münafıklar, yaptıkları çirkin işlerden söz eden bir sure/bir dizi ayet indirildiğinde birbirlerine hakıp kaş göz işareti yaparak, “Biz bu ayetlerin haber verdiği işlerle meşgulken acaba bizi gören biri oldu mu ki?” derler, ardından (daha fazla rezil olmamak için) sıvışıp giderler. Allah onların kalplerini karartmıştır. Çünkü onlar hak ve hakikati anlamaya hiç yanaşmayan bir gürühtür.”¹⁸⁰

Günah işlemekte ve küfürde ısrar etmeleri ayrıca gözlerinin önünde birçok ayet ve delil olmasına rağmen bunlar üzerinde hiç düşünmeksizin Allah'ın varlığı ve birliğini inkâr etmelerinden dolayı Allah bu insanların kalplerini mühürlemiştir.¹⁸¹

Kalbin mühürlenmesi cehaletin sebepleri arasında yer alır ve özellikle de cehaletin epistemolojik boyutu ile ilgilidir. Çünkü hakikat bu durumda insan için bilgi haline dönüşmemiştir. Nitekim Allah'ın varlığı bilgisi olan bu hakikatin idrak edilebileceği tek yer kalptir. Ancak insan bunca göstergeye rağmen inkâr konusunda diretirse kalp bu hakikate kapanır. İnsan bu bilgiden yoksun olduğu gibi onun yerini

¹⁷⁹ 4.Nisâ 155.

¹⁸⁰ 9.Tevbe 127.

¹⁸¹ Taberî, VI, 521; Mevdûdî, II, 297-298.

de hakikat ile örtüşmeyen asılsız bilgilerle doldurur. Neticede Allah'ın varlığı ve birliği bilgisinden yoksun olmanın yani bu konuda cehaletin ana sebeplerinden biri insanın yapıp ettiklerinden dolayı kalbinin hakikate kapalı olmasıdır.

3.2. ALAYCI VE KÜÇÜMSEYİCİ TAVIR VE KİBİRLENMEK

Hakikatin algılanması hususunda engel teşkil eden en büyük psikolojik etkenlerden biri hiç şüphesiz kibirdir. Kibir, psikolojik bir tavır olarak, insanın gerçekleri görmesi ve gördükten sonra da kabul etmesinin önünde bir engel olarak durur. Büyükleme içinde bulunan kişi, maddî-manevî her tür kemalat ve güzelliklerden mahrum kahr. Zira böyle birisi, çoğu kez kibir sebebiyle başkalarının bilgilerine ve güzelliklerine tenezzül etmez; gerek kendisini gerekse içinde bulunduğu durumu en üstün görmesi sebebiyle de hiçbir kimsenin irşad ve yol göstericiliğinden yararlanma imkânı bulamaz. Hatta bu kişilere karşı küçümseyici bir tavır edinir onların bu çalışmalarını da alay konusu haline getirir. Kısaca, kibrine yenik düşen bir insan, gerçekleri öğrenme ve kabul etmenin önünde, aşılması zor bir engelle karşı karşıya kalmış demektir.¹⁸² Birçok ayette insanın iman hakikatine erişememesindeki engellerden biri olarak kibir zikredilmiştir:

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ وَهَارُونَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ

*“O peygamberlerden sonra Musa ile Harun’u ayetlerimiz ve mucizelerimizin desteğinde Firavun ve kavminin ileri gelenlerine gönderdik. Ama onlar günaha batmış bir grup oldukları için imana gelmeyi kibirlerine yediremediler.”*¹⁸³

Bu kibre sahip olan inkârcılar peygamberler kendilerini uyardıkları zamanda hem onların uyarılarıyla alay ediyorlar hem de onlara inananları küçümsüyorlardı. Bu tür müstekbirlerin durumu ayette şöyle beyan edilmektedir:

وَكَذَٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِّيَقُولُوا أَهَٰؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ

¹⁸² Akçay, Mustafa, *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dinî Sorumluluğu*, İstanbul 2001, s. 204.

¹⁸³ 10. Yûnus 75.

"İşte biz geçmişteki toplumları kendi içlerinde birbirleriyle (müminler ile kâfirleri) nasıl sıadıysak bu toplumu da aynı şekilde sınamaktayız. Nitekim (geçmişte Nuh kavminin ileri gelen kâfirlerinin söylediklerine benzer şekilde) bu müşrikler de, "Allah hidayet lütfunu biz dururken bu fakirlere mi layık gördü?!" diyorlar. Ne o, yoksa iman ve hidayet lütfuna kimlerin layık olduğunu Allah'tan daha iyi bilecek biri mi var?!"¹⁸⁴

Müşriklerin inananları küçümseyen bu tavrı başka bir ayette şu şekilde zikredilmiştir:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ
وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شِيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ
وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ

"Yine o münafıklara, "İman sahibi şu insanlar gibi siz de iman edin." denildiği zaman, "Ne yani, o ahmaklar iman etti diye biz de mi iman edelim?!" diye içten içe söylenirler. İyi bilin ki asıl ahmak ve beyinsizler kendileridir; ama onlar bunun da farkında değiller. Onlar müminlerle karşılaştıklarında, "Biz de sizin gibi inanıyoruz." derler. Kendi yandaşları ve elebaşlarıyla bir araya geldiklerinde ise, "Aslında biz sizinle beraberiz; onlarla sırf alay ediyoruz." derler. Allah onlara alay etmenin cezasını verecek, fakat (bu dünyadaki imtihan gereği) onları şimdilik kendi hallerine bırakmakta, onlar da azgınlıkları içinde bocalayıp durmaktalar."¹⁸⁵

Münafık ve kâfirler, kibir gözlerini kör ettiği için iman konusunda uyarılınca alay ediyorlar ve inananları da küçümsüyorlardı. Yani bu dini hakikatlere herhangi bir önem atfetmiyorlardı. Zira insanlar küçümsedikleri, alay konusu haline getirdikleri konuların üzerinde hiçbir zaman ciddiyetle durmaz onlara önem vermezler. Yukarıdaki ayetlerde de zikredildiği gibi kâfirler, Allah'ın varlığı ve birliği hakikatini küçümseyerek ve alay ederek bu hakikati ciddiye almamaktadırlar. Bu tavırları ise onları bu hakikatten uzaklaştırdıkça uzaklaştırmakta ve onların cehaletine sebep olmaktadır.

¹⁸⁴ 6. En'âm 53.

¹⁸⁵ 2.Bakara 13-15.

3.3.HAK VE HAKİKATİ ÇARPITMAK

Cehalet sadece bilgisizlik değil aynı zamanda hakikatin tersine bir şeye inanmaktır.¹⁸⁶ Hatta âlimler bu türlü cehalete “*mürekkep (bileşik) cehalet*” ismini vermişlerdir.¹⁸⁷ Çünkü bunlar hem hakikatten habersizler hem de hakikatten habersiz olduklarından habersizlerdir. Nitekim bu tür insanlar hakikat adına başka şeylere inanmaktadırlar. Kur’an’da özellikle vahiy hakikatini çarpıtıp onun yerine başka, asılsız bilgileri koyan insanlara vurgu yapılmaktadır:

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْفُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“(Ey İsrailoğulları!) Yalan-yanlış bilgilerle hak ve hakikati çarpıtmayın. (Güneşi balçıkla sıvamaya kalkmayın. Muhammed’in peygamber olduğunu) bildiğiniz hâlde bu gerçeği örtbas etmeye çalışmayın. Namazı hakkıyla kılın: zekâtı verin: rükû edenlerle (müminlerle) birlikte siz de rükû edin.”¹⁸⁸

Başka bir ayette ise Yahudilerin bu davranışları şu şekilde ifade edilmiştir:

اَفْتَطَمُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ يَحْرَفُوْنَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوْهُ وَهُمْ
يَعْلَمُونَ

“(Ey Müminler! Günahkârlıkta atalarını hiç aratmayan, tıpkı ataları gibi kalpleri taş kesilmiş olan) bu Yahudilerin size inanmalarını mı umuyorsunuz?! Hâlbuki onlardan bir grup (geçmişte Musa'nın dilinden) Allah'ın kelamını dinlemiş ve fakat onu anlayıp kavradıkları halde mana ve maksadını çarpıtmışlardır.”¹⁸⁹

Özellikle Yahudilerden bahseden bu ayetlerde onların gerçeği nasıl bile bile çarpıtığına vurgu yapılmaktadır. Yahudiler Hz. Muhammed'in peygamberliği ve ona gelenlerin Allah tarafından gönderilmiş olması hakikatinin farkındadırlar. Buna rağmen Yahudiler, Hakk'ı bâtıla karıştırıp gizlemekte ve şüpheler yaratarak, saçma iddialarda bulunarak, diğer insanları da bu hakikatten uzaklaştırmaktadırlar.¹⁹⁰

¹⁸⁶ İsfahânî, s. 143.

¹⁸⁷ Cürcânî, s. 84.

¹⁸⁸ 2.Bakara 42.

¹⁸⁹ 2.Bakara 75.

¹⁹⁰ Taberî, I, 410-411.

Bilgi her insan için bir ihtiyaçtır. Söz konusu olan Allah'ın varlığı ve birliği hakikati olunca bu ihtiyaç biraz daha artmaktadır. Çünkü her insan böyle bir aşkın varlığa inanma ihtiyacı hisseder. Zaten her insan bu bilgiye sahip olma, onu idrak etme potansiyeline sahiptir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

*“Onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan, hiç tereddütsüz, “Allah!” diye karşılık verirler. O hâlde de ki: “Her daim hamdolsun Allah'a! (Zira bu gerçeği siz de itiraf ediyorsunuz.)” Hâl böyleyken onların çoğu, (hem gökleri ve yeri Allah'ın yarattığını söylemek hem de putları O'nun ilahlığına ortak koşmakla çok derin bir çelişkiye düştüklerini) bir türlü anlamıyor.”*¹⁹¹

Yukarıdaki ayette göstermektedir ki her insan Allah'ın varlığı ve birliği bilgisine sahiptir. Ancak birçok insan şeytani ve nefsani sebeplerden dolayı bu hakikati örtbas ederek¹⁹² yalan yanlış bilgileri onun yerine koyar. Sonuçta hakkı batıl ile değiştirir. Çoğu zaman da bu durum onu hakikatten uzaklaştırır. Neticede hakikate ulaşmak için bir çaba da harcamaz ve cehalet içerisinde sürüklenir.

3.4. ASILSIZ SÖZ VE DÜŞÜNCELERE SAHİP OLMAK

Hakikatle ilgisi olmayan insanların kendi amaç ve istekleri doğrultusunda uydurdukları asılsız söz ve düşüncelerde cehaletin sebepleri arasında yer almaktadır. “Cahili önyargılar” olarak isimlendirebileceğimiz bu düşüncelere insanlar sınıksız sarılmakta ve bunları birer tabu haline getirmektedirler. Bu nedenle de bu önyargılara sahip insanlar çoğu zaman hakikati kabule yanaşmazlar. Bu insanları konu edinen ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ

¹⁹¹ 31.Lokmân 25.

¹⁹² Bkz. 2.Bakara 109.

“*Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar.*”¹⁹³

Ayette geçen “*أمانى*” kavramı insanın kendi içinde ve hayalinde tasarlayıp varlığını kabul ettiği ve olmasını temenni ettiği veya diline doladığı bütün düşünceleri kapsamaktadır. Bu kavram insanın saplanıp kaldığı, durmadan arkasından koştuğu, boş hayaller ve kuruntular anlamına da gelmektedir.¹⁹⁴ Aynı zamanda doğruluğu hakkında hiçbir bilgiye sahip olunmayan asılsız düşüncelerdir.¹⁹⁵ Nitekim başka bir ayette Allah Teâlâ, bu tür kuruntuların şeytan tarafından insana sırf onları aldatmak ve hakikatten uzaklaştırmak için verildiğini buyurmaktadır.¹⁹⁶ Ayette geçen bu boş ve asılsız düşüncelere sahip olanlar da kendi kutsal kitaplarının öğretilerinden habersiz olan sıradan Yahudilerdir. Onlar ne dinin temel kuralları, ne ahlâkla ve günlük hayatla ilgili düzenlemeleri ve ne de ebedî kurtuluş veya azaba neden olan prensipleri biliyorlardı. Ve ne yazık ki bu bilgiye sahip olmaksızın kendileri bir din uydurmuşlar ve bu konuda boş ümitler besliyorlardı.¹⁹⁷ Onların bu boş ve asılsız düşüncelerinden birkaç tanesi Kur'an'da şu şekilde zikredilmektedir:

وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارَ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ
مَا لَا تَعْلَمُونَ

“*Onlar bunca günahlarına rağmen, “Altı-üstü birkaç günlük süre dışında cehennem ateşi bize ilişmeyecek. (Açıkçası, atalarımızın buzağıya tapındıkları süre kadar cehennemde kalacak, sonra oradan çıkacağız.)” diyorlar. (Ey Peygamber!) De ki onlara: “Ne o, yoksa bu konuda Allah'tan söz mü aldınız?! (Eğer böyle bir söz aldıysanız ne âlâ)! Çünkü Allah sözünden asla dönmez. Yoksa siz bilir-bilmez yere konuşup aslı-esası olmayan bir iddiayı Allah'a isnat ediyor olmayasınız.*”¹⁹⁸

Bu ayette ise Yahudi halkı ve âlimleri arasında, yanlış inançları ve kötü amellerine rağmen sadece Yahudi oldukları için Cehenneme atılmayacakları konusundaki asılsız iddiaları vurgulanmaktadır. Nitekim onlar, kendilerinin hiçbir

¹⁹³ 2.Bakara 78.

¹⁹⁴ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1992, I. 328.

¹⁹⁵ Seâlibî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf, *el-Cevâhiru'l-Hisân*, Beyrut 1997, I. 268.

¹⁹⁶ 4.Nisâ 120.

¹⁹⁷ Mevdûdî, I. 89.

¹⁹⁸ 2.Bakara 80.

azaba uğramayacağına ve azaba uğrasalar bile bunun sadece birkaç gün süreceğine ve hatta sonra Cennete gönderileceklerine inanarak kendi kendilerini aldatıyorlardı.¹⁹⁹

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتْ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتْ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ
كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

“(Ey Peygamber!) Yahudiler, “Bu Hıristiyanların dini sağlam bir temele dayanmaz.” iddiasını savunurken, Hıristiyanlar da, “Asıl bu Yahudilerin dininin sağlam bir temeli yoktur.” iddiasında bulunuyorlar. Hâlbuki her ki zümre de Tevrat’ı okuyor ve (buna rağmen birbirlerinin dinleri hakkında asılsız diyebiliyorlar). Diğer yandan, hiçbir ilâhî bilgiye/kitaba sahip olmayan müşrikler de siz müminler hakkında Yahudiler ve Hıristiyanların birbirlerine yönelik ithamlarına benzer sözler söylüyorlar. Allah kıyamet günü onların bütün bu iddialarını neticelendirecek ve hepsine hak ettiği karşılığı verecektir.”²⁰⁰

Bu ayette ise Hıristiyanların ve Yahudilerin birbiri hakkında, müşriklerin ise müminler hakkındaki boş ve asılsız sözlerine vurgu yapılmaktadır.

وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

“Müşriklere ayetlerimiz tebliğ edildiğinde, “Biz bunları çok duyduk; istesek biz de buna benzer sözler pekâlâ söyleyebiliriz. Hem sonra bu Kur’an geçmiş nesillere ait masallardan başka bir şey değil!” derler(di).”²⁰¹

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرِيكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ

“Kavminin önde gelen kâfirleri, “Bizce sen akıldan noksan birisin. İnançımız odur ki sen aynı zamanda yalancının tekisin.” diye karşılık verdiler.”²⁰²

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
حَتَّىٰ ذُوقُوا نَارَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تُخْرُصُونَ

¹⁹⁹ Mevdûdi. I. 90.

²⁰⁰ 2.Bakara 113.

²⁰¹ 8.Enfâl 31.

²⁰² 7.A'râf 66.

“Allah’a ortak koşanlar diyecekler ki: “Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: “Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.” ²⁰³

Yukarıda geçen üç ayette ise kâfirlerin, Kur’an’a benzer bir kitap getirebilecekleri şeklindeki iddiaları ve Kur’an’ın eskilerin masalları olduğu şeklindeki düşünceleri, Hz. Peygamber hakkında söyledikleri asılsız sözleri ve son olarak da Allah dileseydi hiçbirinin müşrik olmayacağı şeklindeki iddiaları zikredilmiştir. İşte bu şekilde Yahudiler, Hristiyanlar ve müşrikler ortaya attıkları asılsız söz ve düşüncelerini kendileri için bir saplantı haline getirmekte ve bu düşüncelerinin peşi sıra amansız bir mücadeleye girişmektedirler. Bu ise onların içine düştükleri bu karanlıklardan çıkmalarını engellemektedir. Oysa onlar biraz daha sağlıklı düşünceler hakikate ulaşacaklar. Ancak onlar bu asılsız söz ve düşüncelerin peşinden giderek karanlıklara gömülüyorlar ve cehalet çıkmazı içerisinde kalıyorlar. Nitekim hakikatin yerini alan bu asılsız düşünceler sahiplerini hakikatten biraz daha uzaklaştırmakta ve onların cehalet içerisinde kalmalarına sebep olmaktadır.

3.5.BİLGİNİN GEREĞİNİ YERİNE GETİRMEMEK

Cehaletin sebeplerinden bir diğeri de kişinin bildiğini davranışa aktarmamasıdır. İslam düşüncesinde *“ilmiyle âmil olmamak”* şeklinde ifade ettiğimiz bu durum, cehaletin, özellikle ahlaki boyutu ile ilgili bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda sadece bilmek âlim olmak için yeterli değildir. Aynı zamanda bilginin gereğini de yerine getirmek ve davranışa aksettirmek de gerekmektedir. Kur’an bilginin gereği olarak yapılan bu davranışlara *“salih amel”*, bu ameli yerine getirenlere de *“Muttaki, Muhlis ve Muhsin”* gibi isimleri vermektedir. Nitekim Muhsinlerden bahseden bir ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

²⁰³ 6.En’âm 148.

هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

"Bu ilâhî kelam, Allah'a kulluk görevlerini en iyi şekilde ifa eden kimseler (Muhsinler) için (iki cihanda bahtiyarlığın yolunu gösteren) bir rehber ve aynı zamanda bir rahmettir. O kimseler ki namazı hakkıyla kılar, zekâtı verir, ahirete de şeksiz-şüphesiz inanırlar. İşte rablerinin gösterdiği yolda yürüyenler onlardır." ²⁰⁴

Ayette Muhsinlerin namazlarını kılan, zekâtlarını veren yani Allah'ın emirlerini sadece öğrenmekle yetinmeyen aynı zamanda davranışa aktaran insanlar oldukları da beyan edilmiştir. Daha birçok ayette bu tür insanlar övülmüştür.²⁰⁵

Bilgisinin gereği gibi hareket etmeyen insanların nasıl ki kalpleri katılaştır ve hakikatten uzaklaştıkça uzaklaşırlarsa, tam tersi bilgisinin gereği gibi hareket eden insanların bilgilerinin artacağı ayette şu şekilde beyan edilmiştir:

أَنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْتَبِرُونَ

"Gece ile gündüzün birbirini takip etmesinde, sürelerinin değişmesinde, Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı bütün her şeyde, O'nun sınırsız kudretine işaret eden nice deliller vardır. Fakat bu delilleri görececek olanlar, O'na kulluk/ibadet hususunda duyarlılık ve sorumluluk bilinci taşıyanlardır." ²⁰⁶

Ayette Allah'ın varlığını ve yüceliğini gösteren delilleri sadece muttaki olanların algılayacağı ifade edilmiştir. Zira onlar, inanırlar ve arkasından inançlarının gereği olan salih amelleri gerçekleştirirler ve kötü akıbetten sakınırlar. Böylece bu durum, onları düşünmeye ve tefekküre davet eder.²⁰⁷ Onlar istikrarlı bir şekilde amellerine devam ettikçe Yüce Allah da onların bilgilerini ve ihlaslarını arttırmaktadır.

Bunun yanı sıra Kur'an'da bilgisinin gereğini yerine getirmeyenlerden de söz edilir. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

²⁰⁴ 31.Lokmân 3-4.

²⁰⁵ Bkz. 2.Bakara 2-6,112: 15.Hicr 40.

²⁰⁶ 10.Yûnus 6.

²⁰⁷ Râzî. VI. 210.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمِعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا
فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ يَسْمَأُ بِأَمْرِكُمْ بِهِ إِيمَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

"Vaktiyle, "Size lütfettiğimiz kitaba/vahye sınıksı sarılın, onun ayetlerini can kulağıyla dinleyin!" buyurarak sizden/atalarınızdan itaat sözü almış ve (bu husustaki dik başlılığınızdan dolayı) Sina dağına adeta tepenize kaldırmıştık. Ne var ki onlar, "Allah'ın ayetlerini dinleyip öğrendik ama isyan ettik." dercesine bir tavır takınmışlardı. Çünkü buzağı heykeline tapınma arzusu -kâfirlikleri/nankörlükleri sebebiyle iliklerine işlemişti." ²⁰⁸

Ayette Yahudilerin ilahi vahye karşı aldıkları tavır vurgulanmıştır. Nitekim onlar kendilerine tebliğ edilen vahyi işitiyor hatta öğreniyor ancak gereği gibi hareket etmiyorlardı. Çünkü onlar kendilerine tebliğ edilenin tersine vahyi inkâr ediyor, peygamberlerini öldürüyor, buzağıyı kendilerine ilah ediniyorlardı.²⁰⁹ Neticede ilahi vahyin gereğini yapmak yerine "Allah'ın ayetlerini dinleyip öğrendik ama isyan ettik." dercesine bir tavır takınıyorlardı.

Yine bir başka ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَإِنَّ عَلَيْنَا لَلْأَدَىٰ آيَاتِنَا فَانصَلْخْ مِنْهَا فَاتَّبِعْهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِينَ

"(Ey Peygamber!) Kendisine ayetlerimiz hakkında ilim ve vukuf sahibi olma lütfunda bulunduğumuz zatın hikâyesini de anlat o kâfirlere! Zira o zat onca ilim ve vukufuna rağmen ayetlerimizle tüm bağlarını koparmış, bu yüzden şeytanın elinde oyuncak olmuş ve nihayet hüsbütün azıp yoldan çıkmıştı." ²¹⁰

Ayette bahsi geçen şahsın Allah'ın vahyi hakkında malumatı vardı ve hakikati de bizzat biliyordu. Bundan dolayı, haklı olarak sahip olduğu bilginin, onu, bâtil olduğunu bildiği yoldan koruması beklenmişti. Sonra, vahye uygun hareket etmesi icabınca Allah da onu, üstün insan mevkiine çıkartacaktı. Fakat o, dünya menfaatlerine, hırs ve rahatına yönelip çeşitli günahlara kapılarak bu arzuların hırsına öyle yenik düştü ki, sonunda bütün yüce olan şeyleri bir kenara iterek tüm aklî ve

²⁰⁸ 2. Bakara 93.

²⁰⁹ Yazır, I, 351.

²¹⁰ 7. A'râf 175.

ahlakî yetilerini boşa harcadı. Böylece bilgisinin gereğine uygun hareket etmesi gerekirken bütün sınırları aştı.²¹¹ Allah'ın kendisine lütfettiği bilgiyi yok saydığı için de şeytanın kendisine verdiği vesveselerin içerisinde kalmıştır.

İmanın kalpte tam olarak yer edinebilmesi, Kur'an'ın ifadesiyle mutmain olan, sükûna eren kalp²¹² seviyesine ulaşabilmesi için salih amel olmazsa olmaz şarttır. Zira nasıl ki şehadet âleminin bilgisine deney ve gözlem kaynaklık ediyorsa, gaybın bilgisinin de kalpte yer edinebilmesi için belli bir ahlaki yaşantı içerisinde bulunulması gerekmektedir.²¹³ Bu şekilde salih amel Allah'ın varlığı ve birliği bilgisinin bir uzantısı olurken bu bilginin gereği gibi hareket etmemek cehaletin sebebi olmaktadır. Çünkü insan ancak bu hakikate salih amel ile ulaşır ve daha sonrasında bu hakikati ancak salih amel ile muhafaza edebilir.

3.6.HEVA VE HEVESE UYMAK

Heva kavramı kişinin nefsanî arzularına olan eğilimi olarak ifade edilmektedir.²¹⁴ İnsanın kendi arzu ve isteklerini, zevklerini sürekli olarak önceleyip onlara boyun eğmesini bu bağlamda söyleyebiliriz. İnsan, Allah'a inanıp Onun emir ve yasaklarını yapmak yerine kendi benliğini, istek ve arzularını öne çıkarırsa hevasına uymuş olur.

İnsanın kendi benliğini tatmin olunması gereken en önemli değer olarak görmesi, arzu ve isteklerini her şeyin önünde tutması, hevasını tanrılaştırması anlamına gelmektedir.²¹⁵ Nitekim ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ

“Nefsinin arzusunu ilâh edineni gördün mü?”²¹⁶

²¹¹ Mevdûdî, II, 118.

²¹² 13.Rad 28.

²¹³ Açıkgenç, s.136.

²¹⁴ İsfahâni, s. 796-797.

²¹⁵ Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyet*. İstanbul 2006. s. 289.

²¹⁶ 45.Câsiye 23; Ayrıca bkz. 25.Furkan 43.

Hevasını ilah edinen insan gönlünü madde sevgisine kaptırmıştır. Artık ilim, hikmet, hakikat ve irfan gibi kaynaklardan beslenen kriterlere değil, sadece zanna, hevese, ihtirasa ve zevke boyun eğecektir. Aklını ve iradesini kötü yönde kullanacaktır. Kendini de evrendeki yerini de unutacaktır.²¹⁷

Hevasına tabi olan insanların sapmış ve birçoklarını da saptırmış olduğunu beyan eden ayette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا
وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ

*“(Ey Peygamber!) De ki: ‘Ey Hıristiyanlar! (İsa’ya tanrılık yakıştırmak suretiyle) dininiz ve inanç sisteminizde haddi aşmayın. Daha önce doğru yoldan sapmış ve birçok insanı da saptırmış olan ve şimdi de doğru yoldan büshütün uzaklaşmış halde bulunan birtakım insanların boş heveslerine, asılsız görüşlerine uymayın.”*²¹⁸

Ayette de buyrulduğu gibi hevasına uyan kişi, sadece kendisi dalalet düşmemekte aynı zamanda başka insanları da dalalet bataklığına çekmektedir.

Cehalet ile hevaya tabi olma arasında yakından ilişki vardır. Nitekim cehalet, hakikati bilmemek ve tam tersi bir yol izlemek anlamına gelmektedir. Heva ise bu anlamda insanı hakikatten uzaklaştıran, sadece kendi istek ve arzularını hakikat olarak gösteren ve bu minvalde davranışlar ortaya konulmasına sebep olan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde heva, cehaletin hem ahlaki hem de epistemolojik boyutunda kendini gösteren bir sebep olmaktadır.

²¹⁷ Yolcu, Mehmet. *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi*. İstanbul 2004. s. 128.

²¹⁸ 5.Mâide 77.

3.7.AKLETMEMEK

Allah'a inanma potansiyeline sahip olarak yaratılan insan,²¹⁹ Allah'ın kendisine bahsettiği akli tüm kuruntulardan, vesveselerden arındırarak, hakkıyla kullanırsa hakikate ulaşabilmektedir.

Kur'an insanların sadece duygularına değil aynı zamanda duyularına da hitap etmektedir. Bu yüzden birçok ayette tabiat olaylarına vurgu yapılmaktadır.²²⁰ Akli delilleri insana sunarak, olayların sebep ve sonuçlarını görmeye ve bunların bir "düzenleyici" olmadan ortaya çıkıp çıkmayacağı üzerinde düşünmeye sevk eder:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفَلَكَ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَع النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde ve sürelerinin değişmesinde, insanların ticaret mallarını taşıyan gemilerin denizlerde yüzmesinde, Allah'ın gökten yağdırıp ölü toprağa hayat verdiği yağmurda, her türlü canlıyı yeryüzüne yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasında emre amade olan bulutları yönlendirmesinde Allah'ın kudret ve cömertliğine işaret eden nice deliller vardır Fakat bunu anlayacak olanlar akıselim ve sağduyu sahibi kimselerdir." ²²¹

Yine bir başka ayette şöyle buyrulmuştur:

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرَجُ مِنْهُ خَبثًا مَثْرَاكِيًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

"Gökten yağmur yağdıran da O'dur. Nitekim biz bu yağmurla her türlü bitkiyi filizlendirir, filizlenmiş ekinden de üst üste dizili daneler çıkarırız. Hurma ağacının tomurcuklarından da kolayca ulaşıp devşirilebilen salkım saçak hurmalar

²¹⁹ 30.Rûm 30.

²²⁰ Bkz. 6 En'âm 95-104; 22.Hac 73; 24.Nûr 42-43.

²²¹ 2.Bakara 164.

meydana getiririz. Yine biz renk ve tat bakımından birbirine benzeyen-benzemeyen üzüm bağları, zeytin ve nar ağaçları yetiştiririz. Bütün bu bitkilere hem oluşup gelişirken hem de olgunlaştıklarında ibret nazarıyla bakın. Nitekim bütün bunlarda nice ibretler vardır, fakat ibret alacak olanlar Allah'ın ibadete layık yegâne ilah/tanrı olduğuna inananlardır. " ²²²

Kur'an bu tür delilleri insanlara sıklıkla sunmasına rağmen insanların çoğu bunları düşünüp ibret almaktan uzaktır ve bu nedenle de çoğu kere insanlar hakikate ulaşamamaktadırlar:

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ قُلْ أَنْظَرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنَّذْرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ

"(Bilesin ki) Allah'ın izni olmadıkça hiç kimsenin imana gelmesi mümkün değildir. (Allah imanı ancak akliselimle düşünüp ibret almak suretiyle gönül kapılarını hakikate açan kimselere nasip eder). Akliselimle düşünmekten nasibi olmayanları ise şirk ve inkârcılık pisliğine boğar. (Ey Peygamber!) De ki o müşriklere: "Bakın, göklerde ve yerde neler var neler... Bakın, araştırın da ibret alın." Lakin imana gelme niyeti olmayan bir topluluğa ne Allah'ın mutlak birliğine ve sınırsız kudretine işaret eden bu deliller ne de uyarıcılar/peygamberler fayda eder. " ²²³

Allah'ın varlığını hiçbir kimseye ispat edemeyiz; ancak kişinin kendisi, Allah'ı kendine ispat edebilir. Ancak bunun için kişisel çaba da gerekmektedir. Bu nedenle kişi, Allah'ın varlığını anlamaya çaba göstermezse, Kur'an'ın açıklamalarının yanı sıra diğer bütün varlık alanındaki deliller anlamsız kalır. ²²⁴ İnsanın kendi çabası ve özellikle bu konudaki samimiyeti hakikate ulaşmasında önemlidir. Aksi olsaydı akıl sahibi her insanın bu hakikati kabul etmesi gerekirdi.

İnsan, kevnî deliller dediğimiz bu deliller aracılığıyla yaratıcıya ulaşabilmesi için kişisel çaba ve samimiyetin yanı sıra yukarıda ifade ettiğimiz heva, asılsız söz ve düşüncelerden de sıyrılması gerekmektedir. Tüm bu aşamalardan sonra insan

²²² 6.En'âm 99.

²²³ 10.Yûnus 100-101.

²²⁴ Açıkgenç, s. 108.

aklederek Rabbine ulaşabilir. Bu anlamda aklını kullanmayan, olay ve olgulardan ibret almayan insanlar hakikate ulaşamazlar. Sonuçta cehalet karanlığına sapsımlı kalırlar. Nitekim düşünmek, akletmek, ibret almak cehaletin karşısında duran en önemli silahlardır.

3.8. ATALAR KÜLTÜ

İnsan bir kültür içerisinde doğar ve gelişir. Bu kültür o kişinin düşünce tarzı başta olmak üzere davranışlarını, alışkanlıklarını ve her türlü insanî hal ve hareketlerini şekillendirir. Genel olarak *gelenek* diyebileceğimiz bu davranış ve düşünce kalıplarının insanın hayatında olumlu ve olumsuz birçok etkisi vardır. Özellikle *taassup* haline dönüştüğü noktada bu tür yaklaşımlar gelişim ve değişime karşı direnç gösterir. Nitekim taassup; aileye, kan bağına sınırsız ve ölçüsüz bir bağlılığı ifade etmektedir. Bu durumda insanlar, kendi başına bir irade ve düşünceye sahip olsa da kolektif olarak hareket etmeyi, ailesi, kabilesi adına davranışta bulunmayı vazgeçilmez bir görev olarak görmektedir.²²⁵ Çoğu zaman bu insanlar için bu değerlerin doğruluğunu sorgulamaya ihtiyaç duymaksızın şartsız bir kabul söz konusudur. Aşağıdaki ayet bu tutumu gözler önüne sermektedir:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ وَمَثَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بُكُمْ عَمِيَ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

“O kâfirlere/müşriklere, “Gelin, Allah'ın indirdiği Kur'an'a uyun!” denildiğinde, “Hayır, biz atalarımızdan görüp öğrendiğimiz dine/inanca uyarız.” diye karşılık verirler. Peki ya ataları akliselimle düşünemeyen, hâliyle doğru yolu bulamayan kimseler idiyse, yine de onlara mı uyacaklar?! (“Atalarımızın dinini asla terk etmeyiz.” diyen) o kâfirlerin durumu, çobanın seslendiği davar sürüsünün durumu gibidir. Zira sürü çobanın haykırışlarını duyar; fakat ne dediğini anlamaz. İşte o kâfirler manen sağır, dilsiz ve kördürler; bu yüzden hakikati anlamazlar.”²²⁶

²²⁵ Yolcu, Mehmet. *Kur'an'ın Zihniyet Değiştirmesi*. İstanbul 2003, s. 89.

²²⁶ 2.Bakara 170-171.

Ayette kuru bir taklit neticesinde müşriklerin saplanıp kaldığı durum gözler önüne serilmektedir. Bu durum öyle bir hal almıştır ki insan Allah'ın kendisine verdiği hakikati algılama ve anlama kaynaklarını dahi kullanamaz bir hale gelmiştir. Oysa Allah, insanı, kendi varlığını ve birliğini algılama ve idrak etme potansiyelinde yaratmıştır.²²⁷ Bu yüzdendir ki Allah'ın insana vermiş olduğu bu potansiyel neticesinde hiçbir insan cehaletini yahut inkârını haklı bir gerekçeye bağlayamaz. Nitekim Allah Teâlâ ayette şöyle buyurmuştur:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ

“(Ey Peygamber!) Rabbin insanları babalarının sulplerinden varlık alanına çıkarırken onlara, “Ben sizin rabbiniz değil miyim?!” diye sordu; onlar da kendileri hakkında şahitlik ederek, “Evet, sen bizim rabbimizsin” diye karşılık verdiler. (İşte böylece Allah, insanoğluna, kendisinin varlık ve birliğini tanımaya doğuştan yatkınlık kabiliyeti verdi). İşte bu şahitlik, kıyamet günü, “Bizim bundan haberimiz yoktu.” dememeniz yahut “Allah’tan başka varlıklara ilkin atalarımız tanrılık yakıştırdı. Biz onlardan sonra dünyaya gelmiş bir nesiliz. Rabbimiz! Bu bozuk inancı ortaya çıkaran atalarımızın yanlışları yüzünden bizi helak mi edeceksin?” diye mazeret üretmemeniz içindir.”²²⁸

İbn-i Kesir (ö.774/1373), gerek eski kuşağın bilginlerinden gerekse daha sonraki nesillerin bilginlerinden bazılarının, ayetteki *şahit tutmayı*, insanların Tevhid üzere yaratılmış olmaları olarak yorumladıklarını aktarmaktadır.²²⁹ Allah Teâlâ'nın insanı bu fitrat üzere yaratması daha sonrasında görme, duyma, akletme gibi hasletleri kendisine vermesi ve son olarak da vahiy nurunu insana aktaran peygamberler göndermesi insanın hakikate ulaşması noktasında, Allah'ın insana verdiği nimetlerdir. Ancak insanların bir kısmı bu nimetleri hakkıyla kullanmak yerine doğruyu yanlış sorgulamaksızın kuru bir taklitle içerisinde bulunduğu toplumun değer yargılarını benimsemektedir. Bu ise insanın hakikate ulaşmasına

²²⁷ 30.Rûm 30.

²²⁸ 7.A'râf 172.173.

²²⁹ İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Kahire 2000, VI, 447.

engel olduğu gibi hakikatin tam tersi bilgileri benimsemesine de sebep olmaktadır. İnsan bu şekilde cehaletin karanlığı içerisinde kalmakta ve çoğu zamanda bunun farkına bile varamamaktadır.

3.9.BİLGİ KAYNAKLARINI KULLANMAMAK

Cehaletin en büyük sebeplerinden biri de, hakikate ulaşması için insana sunulmuş olan bilgi kaynaklarının hakkıyla kullanılmamasıdır.

İnsan doğduğu andan itibaren fizyolojik ve psikolojik bir gelişme içerisine girer. Bu gelişme sırasında çevresini, etrafında ortaya çıkan olayları, olguları algılamaya çalışır. Bu algılama sürecinde Yüce Allah'ın kendisine bahsettiği bilgi kaynaklarını kullanır. Bu kaynaklar ile çevresindekilerini algılayan insan akli vasıtasıyla da bunları bilgiye çevirerek "bilen" unvanını alır. Ayette Allah Teâlâ bu süreci şu şekilde beyan etmektedir:

وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

*"O Allah ki sizi anularınızın karnından çıkardı. Siz dünyaya geldiğinizde hiçbir şey bilmez haldeydiniz. Ama O size kulak verdi, göz verdi, idrak ve düşünme kabiliyeti verdi. Bunca nimete karşılık sizden beklenen, iman ve itaat üzere Allah'a minnettarlık göstermenizdir."*²³⁰

Ayette insanı bilgiye ulaştıran kaynaklar vurgulanmakta ve bu kaynaklar aracılığıyla insanın hakikate ulaşması istenmektedir.

Bilginin kaynakları, duyuşal ve duygusal alan olarak ikiye ayrılan insanın bilgi tecrübesine konu olan her şeyi algılayan, duyular ve kalp şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi duyuşal alan deney ve gözlem ile elde ettiğimiz, olgular âlemine Kur'an'ın ifadesiyle şahadet âlemine ait bilgileri kapsamaktadır. Bu sahadaki bilgiler ancak duyularla algılanır. Duygusal alan ise duyu tecrübelerinin konusu olmadığı gibi deney ve gözlem ile ifade edilecek bir alan

²³⁰ 16.Nahl 78.

da değildir. Beş duyunun alanını aşan ancak yine de duyu tecrübesine konu olabilen sevinç, keder, neşe ve hatta kişinin benliği duygusal alanı oluşturmaktadır. Bu alan ise ancak kalp ile idrak edilebilir.

Ayette insana verilen kulak, kalp gibi bilginin kaynaklarının verilmiş sebebi de açıklanmaktadır: Şükretmek. Bu şükür ancak Allah'ın varlığı ve birliği hakikatini kavramak ile mümkün olmaktadır. Nitekim bu asıl amaca ulaşmayan insanlar Kur'an'da sağır ve dilsiz olarak nitelendirilmektedir:

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صَمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأِ يُجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

"Ayetlerimize yalan diyenler, hakikate karşı sağır ve dilsiz kesilmiş kimselerdir. Onlar kâfirliğin karanlık dehlizlerinde kaybolmuşlardır. Allah dilediğini/müstahak gördüğünü doğru yoldan uzaklaştırır; dilediğini/layık gördüğünü doğru yola ulaştırır." ²³¹

Aynı şekilde bu tür insanlar yaratılanların en kötüsü olarak ifade edilmektedir:

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصَّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يُعْقِلُونَ

"Allah katında canlı mahlûkatın en kötüsü/hayırsızı, hakikate karşı sağır ve dilsiz kesilip akliselimle düşünmeyen kimselerdir." ²³²

Yaratılan her canlı kendisine verilen kabiliyet doğrultusunda Allah'ın varlığı ve birliği hakikatinin gereğini yerine getirir. Ancak insanların çoğu kendisine verilen en büyük nimet olan bilme, anlama gibi kabiliyetlerin gereği olarak Rabbinde teslim olmaz. Bu nedenle de yaratılanların en kötüsü olma sıfatı ile nitelenmeye maruz kalır.

Yine bir başka ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَلَقَدْ دَرَأْنَا لَجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْعَاقِلُونَ

²³¹ 6.En'âm 39.

²³² 8.Enfâl 22.

“Andolsun ki yarattığımız insanlar ve cinlerin çoğu, (yaratılış gayelerine uygun davranmadıkları için) cehennemlik olmayı hak etmiştir. Çünkü böylelerinin akılları vardır hakikati idrak etmez, gözleri vardır hakikati görmez, kulakları vardır ama hakikat çağrısını işitmez. İşte bunlar (yollarını şaşırma bakımından) davar sürüsü gibidirler ve hatta davar sürüsünden de beter haldedirler. İşte bunlar tam bir aymazlık içinde olan kimselerdir.”²³³

Ayetler de göstermektedir ki insan, bu bilgi kaynaklarını hakkıyla kullanırsa hakikate ulaşabilmekte ve yaratılış gayesini gerçekleştirebilmektedir.²³⁴ Aksi durumda insan hakikatten bihaber olmakta ve cehalet bataklığına saplanmaktadır.

3.10.DÜNYA SEVGİSİ

İnsanın hakikate ulaşması noktasında ki engellerden bir diğeri de aşırı dünya sevgisidir. Bu sevgi tutku halini aldıktan sonra insanın tek amacı dünyevi arzu ve isteklerini gerçekleştirmek olmaktadır. Bu istek ve arzular ise insanı sürekli olarak oyalamakta ve yaratılış gayesini ona unutturmaktadır. Özellikle bu tür insanlar Kur'an'da dünya hayatını tercih edenler olarak nitelendirilmektedir:

الَّذِينَ يَسْتَجِبُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ
بَعِيدٍ

“Dünya hayatını ahirete tercih edenler, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapıklık içindedirler.”²³⁵

Yine birçok ayette dünya hayatını tercih edenlerin kötü akıbeti,²³⁶ müminlerin ahiret hayatını tercih ettiklerini,²³⁷ dünya hayatının kâfirlere güzel gösterildiği,²³⁸ dünya hayatının aldatıcılığı,²³⁹ vurgulanmaktadır.

²³³ 7.A'râf 179.

²³⁴ 51.Zâriyât 56.

²³⁵ 14.İbrâhîm 3.

²³⁶ 2.Bakara 86: 3.Âl-i İmran 187.

²³⁷ 4.Nisâ 74.

Hırs haline dönüşen dünya sevgisi sahibini tek arzuya yöneltir ve diğer tüm hakikatleri ortadan kaldırır. Neticede insan, cehalet karanlığında, aklını, kalbini tutsak eden dünyevi ihtiraslarının peşi sıra koşar. Ancak hiçbir zaman içerisinde bulunduğu bu karanlığın farkına varamaz ve hakikatten uzaklaşır.

²³⁸ 2.Bakara 212.

²³⁹ 35.Fâtır 5.

SONUÇ

Bu çalışmadan çıkaracağımız sonuçları maddeler halinde aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Bilgi kavramının net bir tanımını yapmak zordur. Çünkü bilgi hem Allah Teâlâ'ya hem de insana izafe edilebilmektedir.

2. Bilginin fitrî ve ahlakî yönü mevcuttur. Bilginin fitrî yönü insanın bilginin peşinde koşacak şekilde yaratılmış olması; ahlakî yönü ise kişinin bildiğini pratiğe aktarma gayreti şeklinde ifade edilmektedir.

3. Kur'an-ı Kerim bir felsefe kitabı olmadığı için genel anlamda bir "bilgi teorisi" ortaya koymamaktadır.

4. Bilginin kaynaklarını algı yetileri ve aklı yetiler olarak ikiye ayırabildiğimiz gibi algı yetilerini de duyuşal ve duygusal olarak ikiye ayırabiliriz. Duyuşal yetiler fiziksel dünyayı algıladığımız beş duyu organıdır. Duygusal yetiler ise sevinç, korku gibi hisleri algıladığımız kalptir.

5. -Algı yetilerimizle elde ettiğimiz veriler ancak akıl aracılığıyla bilgiye dönüşür. Bir başka ifadeyle beş duyu organı ve kalp ile algıladığımız bilgiler ancak akıl ile bilgi halini alır. Bilgi, algı yetileri ve aklın ortak çalışması ile ortaya çıkmaktadır.

6. Gaybî konuların algılandığı, bir başka deyişle imanın gerçekleştiği yer kalptir.

7. Cehalet yaygın olarak kullanıldığı gibi sadece bir bilgisizlik veya sadece kaba, küstahça bir davranış şekli değil bunların tümünü kapsayan daha geniş anlamlı bir kavramdır. İslamî literatürde ise cehalet, tek ve hakiki bilgi olan Allah'ın varlığı ve birliği bilgisini hakkıyla kavrayamayıp, bu bilginin gereği gibi hareket etmemek hatta tam tersi hareketler sergilemektir.

8. Cehaletin epistemolojik ve ahlakî olmak üzere iki boyutu vardır. Epistemolojik boyut cehaletin bilgi ile ilgili olan yönünü ortaya koyarken ahlakî boyutu cehaletin davranışa yansıyan yönünü ortaya koymaktadır.

9. Kur'an-ı Kerim'e göre tek ve hakiki bilgi Allah'ın varlığı ve birliği bilgisidir. Her türlü bilgi de kaynağını bu hakikatten alır ve evrende ki bütün bilgiler de insanı bu hakikate ulaştırır.

10. Hangi tür bilgi olursa olsun vahiy nuruyla aydınlanmamışsa bu bilgi Kur'an bağlamında ele alınan bilgi düzeyine erişmemiş aynı zamanda sahibini de âlim yapmamıştır. Tam tersi böyle bir bilgi cehaletin kaynağı olmakta ve sahibini de cahil kılmaktadır.

11. İnsan ne kadar bilgi sahibi olursa olsun bilgisinin gereği gibi hareket etmiyorsa yine cahildir.

12. Cehalet kavramı epistemolojik yönüyle inkâr kavramı ile aynı anlamı içerirken, ahlakî yönüyle inkâr kavramından ayrılmaktadır. Nitekim cehalet kavramı Kur'an'da Müslümanlar için de kullanılırken inkâr kavramının böyle bir kullanımı söz konusu değildir.

13. Kur'an-ı Kerim çerçevesinde ele alınca cehaletin birçok sebebi vardır. Ancak bu sebepler ya bilgiye ulaşma noktasında ya da bilginin gereğini yerine getirme noktasında ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- AÇIKGENÇ, Alparslan, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul 2011.
- AKÇAY, Mustafa, *Çağdaş Dünyada İnsan ve Dinî Sorumluluğu*, İstanbul 2001.
- AKMAN, Mustafa, *Kur'an'da Cehalet-Cahil-Cahiliye*, İstanbul 2005.
- ALTINTAŞ, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, Konya 1990.
- BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ud, *Meâlimü't-Tenzil*, Riyad h. 1409.
- BEYZAVÎ, Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut 1988.
- BİLGİZ, Musa, *Kur'an'da Bilgi*, İstanbul 2003.
- CEVHERÎ, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *Sıhah*, Beyrut 1999.
- CÜRCÂNÎ, Seyid Şerif, *et-Tarifât*, Beyrut 1985.
- ÇÜCEN, Kadir, "Bilgi Kuramına Giriş", *Bilimname*, Sayı: II. 2003/2, ss. 3-12.
- DANIŞMAN, Nafiz, "Cahiliye Kelimesinin Mana ve Menşe'i", *AÜİFD*, 1956, cilt: V. sayı: 1-4, ss.192-197.
- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, ter. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul 2002.
- FAYDA, Mustafa, "Cehalet", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 17.
- HEREVÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher, *Mu'cemu Tehzibi'l-Luga*, Beyrut 2001.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed b. Fâhir, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, Tunus 1984.
- İBN FÂRİS, Ebu'l-Hüseyin, *Mu'cemu Makayisi'l-Luga*, Beyrut 1991.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Kahire 2000.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Kahire ts.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, Beyrut 1984.
- İSFAHÂNÎ, Râğîb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, İstanbul 1986.
- KARAMAN, Hayrettin-Çağrıçı, Mustafa-Dönmez, İbrahim Kafi-Gümüş, Sadreddin, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara 2007.
- KÂSİMÎ, Muhammed Cemalüddin, *Tefsiru'l-Kasimî*, Beyrut 1978.
- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *El-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1996.
- MENGÜÇOĞLU, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 1992.
- MERAĞÎ, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merağî*, yy., 1946.

- MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'la. *Tefhimu'l-Kur'an*, ter. Komisyon, İstanbul 1997.
- MUKATİL B. SÜLEYMAN, *Tefsîru Mukâtıl b. Süleyman*, Beyrut 2003.
- MÜSLİM, İbn Haccac el-Kuşeyri, *Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1991.
- NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, İstanbul 1984.
- ÖZCAN, Hanifi, *Matüridi'de Bilgi Problemi*, İstanbul 1998.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara 2011.
- RÂZÎ, Fahreddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut 1995.
- REŞİD RIZA, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakim (Tefsîru'l-Menar)*, Beyrut ts.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Saffetü't-Tefasir*, İstanbul ts.
- SEÂLİBÎ, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-Hisân*, Beyrut 1997.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *Fethü'l-Kadir*, Beyrut 1998.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, Beyrut 1992.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa. *Sünen*, İstanbul 1991.
- TOSHİHİKO, Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul ts.
- TÜLÜCÜ, Süleyman, "Cahiliye Kelimesinin Mana ve Menşe'i", *At.ÜİFD*, 1980, sayı 4, ss. 279-285.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Kalb", *DİA*, İstanbul 2010, XXIV, 231.
- VÂHİDÎ, Ali b. Ahmed. *Esbâbü'n-Nüzûl*, Beyrut 1982.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1992.
- YEŞİLYURT, Temel, "Kur'an'da Bilgi", *FÜİFD*, 2004, cilt: IX, Sayı 1, ss. 1-11.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyet*, İstanbul 2006.
- YILMAZ, M. Faik, "Kur'an'da Cehalet Kavramı", *YYÜİFD*, 1995-1998, cilt: II, sayı: 2, ss. 139-166.
- YOLCU, Mehmet, *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi*, İstanbul 2004.
- , *Kur'an'ın Zihniyet Değişirmesi*, İstanbul 2003.
- ZEBİDÎ, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed, *Tacü'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamûs*, Beyrut 1994.
- ZECCÂC, Ebû İshâk İbrahim b. es-Seriy, *Meâni'l-Kur'an ve l'rabuh*, Beyrut 1988.
- ZEMAHŞERÎ, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzil*, Beyrut 1998.

- MEVDÜDÎ, Ebu'l-A'la, *Tefhimu'l-Kur'an*, ter. Komisyon, İstanbul 1997.
- MUKATİL B. SÜLEYMAN, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Beyrut 2003.
- MÜSLİM, İbn Haccac el-Kuşeyri, *Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1991.
- NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, İstanbul 1984.
- ÖZCAN, Hanifi, *Matüridi'de Bilgi Problemi*, İstanbul 1998.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara 2011.
- RÂZÎ, Fahreddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut 1995.
- REŞİD RIZA, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakim (Tefsîru'l-Menar)*, Beyrut ts.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Saffetü't-Tefsîr*, İstanbul ts.
- SEÂLİBÎ, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-Hisân*, Beyrut 1997.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *Fethü'l-Kadir*, Beyrut 1998.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*, Beyrut 1992.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa, *Sünen*, İstanbul 1991.
- TOSHİHIKO, Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, İstanbul ts.
- TÜLÜCÜ, Süleyman, "Cahiliye Kelimesinin Mana ve Menşe'i", *At.ÜİFD*, 1980, sayı 4, ss. 279-285.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Kalb", *DİA*, İstanbul 2010, XXIV, 231.
- VÂHİDÎ, Ali b. Ahmed, *Eshâbü'n-Nüzûl*, Beyrut 1982.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1992.
- YEŞİLYURT, Temel, "Kur'an'da Bilgi", *FÜİFD*, 2004, cilt: IX, Sayı 1, ss. 1-11.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyet*, İstanbul 2006.
- YILMAZ, M. Faik, "Kur'an'da Cehalet Kavramı", *YYÜİFD*, 1995-1998, cilt: II, sayı: 2, ss. 139-166.
- YOLCU, Mehmet, *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi*, İstanbul 2004.
- , *Kur'an'ın Zihniyet Değiştirmesi*, İstanbul 2003.
- ZEBİDÎ, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed, *Tacü'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamûs*, Beyrut 1994.
- ZECCÂC, Ebû İshâk İbrahim b. es-Seriy, *Meâni'l-Kur'an ve İrabuh*, Beyrut 1988.
- ZEMAHŞERÎ, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil*, Beyrut 1998.

